

БУТИ ПРИСЯЖНИМ

**Настільна книга для присяжних
в Україні**

ЛЬВІВ – 2020

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

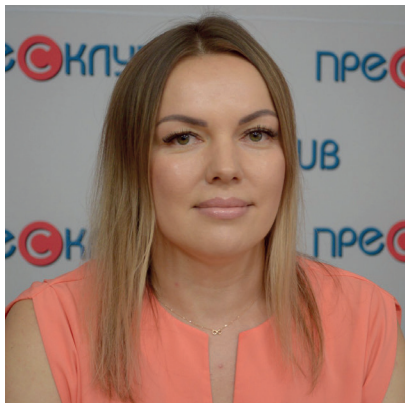
ГОРОВЕНКО Сергій
ДМИТРЕЧКО Мар'яна
КОНИК Марія
ЛІ Поліна
ПОЗНЯКОВА Ольга
РУТ Олена
УРАЛОВА Ольга

Проект «Суд присяжних: справедливий, ефективний та дієвий» спрямований на підвищення ролі суду присяжних в Україні та забезпечення його постійного розвитку, з метою укріплення суспільної довіри до правосуддя та поваги до інституту присяжних.

Project “Jury: fair, effective and efficient” aims to enhance the role of the jury in Ukraine and ensure its continued development, in order to strengthen public confidence in judiciary and respect for the jury service.

Ця публікація здійснена за підтримки Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні.

Погляди авторів посібника не обов'язково збігаються з офіційною позицією Уряду США.

Співкоординаторка Проєкту
«Суд присяжних:
справедливий,
ефективний та дієвий»

Заступниця начальника
ТУ ДСА України
у Львівській області

Членкиня Правління
ГО «Інститут судового
менеджменту»

Марія Коник

Безпосередня участь громадян у здійсненні правосуддя та винесенні судового рішення є конституційною гарантією, і для українського суспільства – це безсумнівний суттєвий крок уперед. Суд присяжних видається ідеальною відправною точкою для того, щоб відкрити суди для людей та зміцнити довіру суспільства до судової влади.

Бути присяжним – почесний громадянський обов'язок. Присяжними є звичайні громадяни, які, приймаючи рішення про винуватість (невинуватість) обвинуваченого, не мають спеціальних юридичних знань, а керуються лише здоровим глуздом, життєвим досвідом, своїм уявленням про добро і зло, моральними загальнолюдськими цінностями, природним розумінням права.

При цьому важливо, щоб присяжними були громадяни, свідомі того, що вони вирішують долю іншої людини (засуджують чи виправдовують), допомагають захистити чиїсь законні право чи інтерес.

Для звичайної людини, без спеціальних юридичних знань, важко приймати такі складні рішення. Цей посібник покликаний допомогти присяжному зрозуміти складні судові процедури, зорієнтує та надаватиме корисні поради при виконанні присяжним своїх обов'язків у суді, він стане настільною книгою присяжного.

Співкоординаторка
Проекту «Суд присяжних:
справедливий, ефективний
та дієвий»

Головна національна
експертка з питань
правосуддя Проекту
ЄС «Право-Justice»

Співзасновниця і членкиня
ГО «Інститут судового
менеджменту»

Поліна Лі

*Присвячується моєму татові
В'ячеславу Лі та Григорію Михайловичу Березюку,
голови суду у відставці та моєму першому керівнику*

Якщо Ви тримаєте в руках цей посібник – Ви прийняли надзвичайно важливе рішення – стати присяжним, і тим самим кардинально змінили своє життя, адже тепер від Вас залежать долі інших людей.

Незалежність, об'єктивність, чесність, непідкупність – це лише частина тих якостей, якими має бути наділена особа для належного виконання функцій присяжного, оскільки кожен присяжний на рівні із професійним суддею/суддяма творить склад суду, який покликаний законно, справедливо та безсторонньо вирішити судову справу.

Разом із життєвим досвідом, кожному присяжному необхідно володіти базовими знаннями процесуального законодавства, а також чітко знати свої права та обов'язки, відтак, наш підручник містить усю необхідну інформацію, яка дозволить кожному присяжному почуватися впевнено під час виконання своїх обов'язків.

Пам'ятайте, що суд присяжних – це інструмент правосуддя, а Ви, як присяжний, є важливим елементом гарантування кожному права на справедливий суд.

ЗМІСТ

I. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	6
II. ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНОГО В УКРАЇНІ	23
III. ПРИСЯЖНИЙ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	26
IV. ПРИСЯЖНИЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	61
V. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ	90
VI. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИСЯЖНОГО	95
ДОДАТОК 1. БАНГАЛОРСЬКІ ПРИНЦИПИ ПОВЕДІНКИ СУДДІВ	98

I. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Провідною ідеєю судів присяжних є те, що навіть коли в державі є новітнє законодавство, що найбільш відповідає вимогам часу, навіть тоді державі потрібні суди присяжних для розгляду справ про деякі злочини. Такі злочини, як політичні злочини, що постають з ідейних мотивів, де руки суддів є безсилими з мертвою буквою закону. У цих справах суддею повинно стати сумління, а саме сумління громадянське.

Лев Ганкевич

Однією з фундаментальних основ демократичної правової держави є незалежна судова влада. Найважливішим складовим елементом зазначеної влади є суд за участю присяжних, в якому головне питання правосуддя – питання про винуватість підсудного – вирішується рядовими членами суспільства, що втілюють життєву мудрість і громадську совість – присяжними, а не професійними суддями.

Протягом багатьох століть системі українського судоустрою був властивий судовий інститут, який за своїми ознаками був своєрідним прототипом суду присяжних. З часів раннього середньовіччя значну роль в житті українського суспільства відігравав народний суд, що діяв спершу як єдиний судовий орган, і який міг продовжити свою діяльність у період княжої доби поряд з державними княжими судами. Таким судом був вервний суд, що здійснювався членами місцевої громади – верви. Сільська організація самоуправління утворилася шляхом добровільного об'єднання кількох сіл на основі міцних сусідських зв'язків, що ґрунтувалися на спільних традиціях. Така адміністративно-територіальна організація самостійно вирішувала адміністративні, поліційні та судові питання в межах даної території.

Під час побудови централізованої держави та з посиленням княжої влади, суд отримав ширші повноваження. Громадський суд продовжував повноцінно функціонувати там, де верви могли вносити постійну грошову плату князю за право на судову автономію як компенсацію за втрачене судове мито.

У литовсько-польську добу судовий процес на перших порах зберігав риси давнього руського процесу відповідно до норм Руської Правди. Однак з XIV ст. вже помітні поступові зміни у

національному судочинстві на території українських земель, що перебували як під владою литовців, так і поляків внаслідок впливу західного права – німецького і польського. У містах, що отримали привілей самоврядування за Магдебурзьким правом, судочинство здійснювалося війтом і лавою. До основних функцій війта, крім адміністративних, належало судочинство. Про організацію правосуддя у містах під головуванням війта зазначено у всіх привілеях Галицько-Волинських князівств, польських королів і Великих литовських князів. Судочинство він здійснював за допомогою колегії лавників. Війт головував у суді, функції присяжних виконували лавники. Рішення суду виносили лавники, а війт його оголошував. До основних принципів магдебурзького права входила колегіальність правосуддя, хоча у більшості привілеїв згадується лише про війта. Функції присяжних у судах, як уже зазначалося, виконували лавники. У 1382 році до складу львівської міської лави входило 7 лавників. Після утворення колегії «40 мужів», від 1578 року лавників обирали довічно, лише з цього середовища, а від 1663 року – із докторів права, філософії та медицини, що засвідчувало їхній високий рівень освіти та кваліфікацію.

У XIV-XVIII ст. на українських землях судочинство здійснювалось у копних судах. Копний суд був громадським юрисдикційним органом сусідського об'єднання сільських територіальних громад, який здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідування злочинів, примирення винуватого з потерпілим та виконання своїх рішень на підставі норм звичаєвого права. Стадія судового розгляду не наставала, якщо відповідач добровільно компенсував завдані збитки. Коли позивач не отримував цієї компенсації, тоді починався судовий розгляд («велика копа»).

Склад «великої копи» був структурованим. Усіх учасників копного суду називали «копниками». Копні судці (кількість їх не була фіксованою та становила, залежно від справи, приблизно 10-20 осіб), що обиралися населенням копного округу, були господарями домів і мали постійну осілість в околиці. Тільки вони мали право прийняти рішення у справі. До особи, яка обиралася копним суддею, висувались такі вимоги: обізнаність у звичаєвому праві, наявність до неї поваги та довіри членів громади. Перед тим як посісти посаду, копні судді складали присягу.

За часів Гетьманщини на українських землях діяла розгалужена система sudoустрою, у якій слід виділити козацькі сільські суди,

сотенні, полкові та генеральні, склад яких був колегіальним. До 1730 року існував змішаний козацько-міщанський суд: полковники чи уповноважені особи головували на судових засіданнях у магістратах і ратушах, міщани входили до складу їхніх колегій на рівних із козацькими старшинами правах. Однак повного злиття міщанських та козацьких судів не відбулося. Також продовжували діяти зі значними змінами суди міські, громадські, духовні.

Отже, можна стверджувати, що на українських землях більшості українським судовим установам були притаманні риси колегіального судочинства, у якому провідну роль відігравали представники громадськості. Попри різні утиски, не можна говорити про повний занепад українських правових звичаїв і традицій у сфері правосуддя, оскільки, як зазначив історик права Ростислав Лащенко, мешканці як українських міст, так і сіл прагнули застосування національного звичаєвого права у судочинстві, якому не були властиві формалізм, таємність розслідування, становий характер судочинства.

Після остаточної інкорпорації українських земель до складу Російської імперії з українського судочинства на довгі роки було усунуто громадськість від вирішення найбільш важливих суспільних справ. Судовий процес здійснювався на засадах підпорядкування суду адміністрації, таємного розслідування і теорії формальних доказів, закритому провадженні справ у суді з чітко визначеною становою підпорядкованістю. Лише у першій половині XIX ст. з'явилися перші спроби реформувати систему державного механізму, щоб усунути низку недоліків, у тому числі у сфері правосуддя.

Якщо правосуддя є справою необхідною для Росії, то свобода в думках, як перша основа цього, необхідна на суді. Без такої свободи можуть бути закони дуже добрі і може бути численність суддів, але не буде ще правосуддя. Суд правди може існувати тільки із свободою на суді в думках. Серед засад ми бачимо в першому ряді незалежність суддів у вільному висловлюванні своєї думки

Микола Мордвінов

У Російській імперії суд присяжних з'явився внаслідок судової реформи 1864 року. Це була масштабна реформа, що вплинула на все суспільно-політичне життя імперії, найбільш послідовна

та значна. Найсуперечливішим інститутом, запровадженим у ході реформи, став суд присяжних. Багато хто з сучасників не вірив у доцільність його запровадження, але було багато й тих, хто з захопленням сприйняв його створення.

Важливою особливістю судового розгляду в суді присяжних було широке дослідження за участю присяжних, обставин, що характеризують особу підсудного. Як зазначалося в літературі щодо Статуту кримінального судочинства (СКС): «судом завжди судиться не окремий вчинок підсудного, але вся його особистість, наскільки вона проявилася в протизаконному вчинку».

Виправдувальний вердикт присяжних був обов'язковий для суду, який у цьому випадку ухвалював виправдувальний вирок. Обвинувальний вердикт в окремих випадках не спричиняв постановлення обвинувального вироку. Якщо суд переконувався, що вердикт присяжних не ґрунтується на матеріалах справи і присяжні засудили невинуватого, то передавав справу на розгляд нового суду присяжних, рішення якого, в усякому разі, було остаточним. Отже, незгода професійної колегії суддів з вердиктом присяжних могла бути висловлена лише один раз у одному і тому ж самому кримінальному провадженні.

Класична (англо-американська) модель суду присяжних

Коли англійці запровадили суд присяжних, вони являли собою варварський народ. З того часу вони стали однією з найосвіченіших націй у світі, і їх прихильність до суду присяжних зростає в міру росту освіченості... Вони утворили колонії, незалежні держави. Основна частина нації зберегла монархію. Частина з тих, хто залишив країну, створили могутні республіки. І скрізь англійці залишалися вірними суду присяжних. Вони повсюдно або запроваджували його, або поспішали відновити... Але розгляд суду присяжних тільки як судового органу надто би звузив його значення. Здійснюючи значний вплив на хід судового процесу, він здійснює ще більший вплив на долю самого суспільства.

Алексіс де Токвіль

Суди присяжних у сучасному їх розумінні виникли в Англії у 18 столітті. Пізніше рецепція англійських правових інститутів перенесла дану модель судочинства в Америку, де вона придбала

певні самобутні риси, що відрізняють її від англійського оригіналу. Разом з тим наявність безлічі подібних ознак, характерних як для англійської, так і для американського судочинства, дозволяє говорити про існування англо-американської моделі судочинства в суді присяжних.

Спочатку присяжними ставали свідки злочину, зазвичай сусіди. До XV століття суди присяжних стали основною формою здійснення правосуддя. Як присяжних стали запрошувати сторонніх людей, які були повинні приймати рішення на підставі показань у суді, а не власних спостережень.

Суд складається з двох колегій: коронних суддів і присяжних - (від 6 до 12 осіб). Згідно з англосаксонською доктриною перші вирішують питання права, а другі – питання факту.

Сторони при допиті свідків та дослідженні інших доказів поставлені в абсолютно рівне становище і можуть надати рівний вплив на присяжних. Права сторін при допиті показують, що саме сторони – головні дійові особи судового слідства змагального процесу. Саме тому їхня рівноправність – запорука справедливого вердикту присяжних.

Абсолютизація змагальності в англо-американському судовому слідстві ставить в особливе становище професійного суддю. З одного боку, це нейтральний арбітр, лише підтримує змагальну процедуру в суді, а з іншого – учасник процесу, наділений повноваженнями і не обмежений ніякими рамками. Ці повноваження використовуються суддею у виняткових випадках, коли судове слідство зусиллями сторін заходить у глухий кут. Так, суддя може задавати свідкові питання після закінчення допиту сторонами, причому може використовувати навідні запитання, тому що передбачається, що суддя виступає тільки як незацікавлений арбітр. Він може викликати свідка, не вказаного ні обвинуваченням, ні захистом, якщо він знайде це за потрібне в інтересах правосуддя. Суддя може призначити будь-яку експертизу на свій розсуд, дати сторонам право розширити обсяг перехресного допиту, подати нові докази. Але найбільш значущим правом судді є право давати присяжним висновок про обов'язкове винесення виправдувального вердикту (to direct an acquittal). Такий висновок дається суддею лише після подання всіх доказів обвинуваченням і заяви захисту, що «обвинувачення не варто відповіді».

У дискреційних повноваженнях судді можна углядіти компроміс між ідеєю змагальності та пошуком істини в процесі. Суддя має

право застосовувати дискреційну владу там, де порушення правил змагання сторін може завести присяжних в оману, відвести їх від істини, і робить він це не в інтересах захисника або обвинувача, а в інтересах правосуддя. Водночас активна діяльність сторін щодо подання та дослідженню доказів дає можливість суддям практично ніколи не застосовувати своїх дискреційних повноважень.

Велика Британія

Бувши родоначальницею суду присяжних, кожна з країн, які входять до складу Великобританії, впродовж століть розробила та забезпечила функціонування власної моделі суду присяжних. Організацію і діяльність сучасного суду присяжних варто розглянути на прикладі Англії та Уельсу.

Наразі в Англії та Уельсі громадяни беруть участь як присяжні - у здійсненні правосуддя у кримінальних справах в Суді Корони (Crown Court), у відділенні королівської лави (Queen's Bench Division), а також у суді коронера (coroner's jury). Передбачено участь громадян як присяжних у складі судів графств (County Courts).

Суд корони в Англії та Уельсі є вищим судом у кримінальних справах. Він розглядає у першій інстанції справи про найтяжчі кримінальні злочини і апеляції на рішення магістратських судів. Суд корони діє більш ніж в 90 місцях на території Англії та Уельсу.

Магістратські суди є судами сумарної юрисдикції. Вони розглядають до 95% всіх кримінальних справ про незначні кримінальні злочини, такі як крадіжки, порушення громадського порядку, автомобільні злочини, за які може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком до 6 місяців або штраф у розмірі 5000 фунтів стерлінгів.

У Суді корони та у відділенні королівської лави Високого суду правосуддя суд присяжних формується у складі 12 присяжних. Але за згодою сторін допускається розгляд справ за участю суду присяжних в меншому складі, проте при розгляді кримінальної справи повинні брати участь не менше 9 присяжних.

За формування складу суду присяжних в Англії та Уельсі відповідальний лорд-канцлер. Відбір присяжних проводиться на підставі виборчих реєстрів, в які включаються виборці для участі у виборах до парламенту і в місцеві органи влади. Чиновники

виборчих органів зобов'язані надавати копії електоральних реєстрів лорду-канцлеру для підготовки списків кандидатів у присяжні.

Присяжні вирішують питання факту. У кримінальному процесі вони не можуть ставити питання свідкам і підсудному. Присяжні можуть винести вердикт про винуватість, невинуватість обвинуваченого або про зміну обвинувачення, якщо це можливо на підставі фактів, досліджених у суді.

З 1967 року в Англії та Уельсі допускається винесення рішення більшістю голосів. У разі якщо в складі суду присяжних є не менше 11 присяжних, вердикт про винуватість обвинуваченого може бути винесений 10 голосами присяжних. Якщо суд присяжних складається з 10 осіб, то вердикт може бути винесений 9 консолідованими голосами присяжних. Якщо до складу повного суду присяжних входило 8 осіб, то вердикт може бути винесений 7 голосами присяжних. Суд корони не приймає вердикт, винесений більшістю голосів, поки старшина присяжних у відкритому засіданні суду не оголосить кількість голосів, поданих за винесення вердикту і проти нього. Вердикт більшості не приймається також, якщо він був винесений поза межами розумного часу. Мажоритарний вердикт може бути винесений, якщо присяжні радилися принаймні не менше двох годин. Обвинувальні вироки Суду корони, винесені за участю присяжних, можуть бути оскаржені на підставі апеляцій, поданих до Апеляційного суду.

Австралія

Нехай ніхто не думає, що народ у якійсь мірі налаштований проти судового розгляду за допомогою присяжних. Коли людину звинувачують в серйозному злочині, або коли в цивільній справі вирішується питання про її честь або недоторканність... суд присяжних немає собі рівних.

Рональд Волкер

На федеральному рівні громадяни Австралії беруть участь у розгляді кримінальних справ у Федеральному суді Австралії (Federal Court of Australia) як присяжних (jurors).

Участь громадян у здійсненні правосуддя як присяжних передбачено Конституцією Австралії. Згідно з цим документом за участю присяжних розглядаються справи за обвинувальними актами, до того ж розгляд повинний здійснюватися в тому штаті,

де скоєний злочин. Виходячи з цієї норми Конституції, розгляду за участю присяжних підлягають кримінальні справи про злочини, заякі можливе призначення покарання від одного року позбавлення волі та більше.

Присяжними можуть бути особи, включені до реєстру кандидатів у присяжні (jury roll) для певного округу суду присяжних, які мають право голосу на виборах в Палату представників парламенту Австралії. Не можуть бути присяжними особи: засуджені впродовж 10-річного періоду, що передує відбору присяжних, за вчинення кримінального злочину до позбавлення волі на строк понад 12 місяців; особи, які тримаються під вартою, знаходяться в місцях ув'язнення; особи, яким пред'явлено обвинувачення в вчиненні злочину.

Вердикт у кримінальній справі суд присяжних має виносити однакостайно. Суд має право розпустити присяжних, якщо вони не прийняли однакостайного рішення. Суд розпускає присяжних, якщо цього вимагають інтереси правосуддя, або у випадку, якщо склад суду присяжних скоротився до неприпустимого числа присяжних. На рішення суду присяжних може бути подана апеляція до Високого суду Австралії.

За участю присяжних слухають справи про тяжкі кримінальні злочини. Для участі у розгляді кримінальних справ суд присяжних, як правило, формується у складі 12 присяжних. Присяжні беруть участь у судових розглядах з одним головоючим суддею.

Важливим питанням в Австралії є розмежування компетенції між суддею та присяжними. В австралійському суді присяжних завдання судді та присяжних розмежовані згідно з традиційним підходом. Основоположним для суду присяжних є те, що закон – це для суддів, а факти для присяжних.

Законодавство всіх штатів і територій, за винятком Австралійської столичної території, допускає винесення вердиктів переважною більшістю. Якщо до складу суду присяжних входять 12 присяжних, то вердикт може бути винесений не менше ніж 10-11 голосами. Присяжні, згідно із законами штатів і територій, повинні прагнути до винесення одноголосних вердиктів. Після закінчення встановленого строку, зазвичай від 2 до 6 годин, вони вправі винести вердикт переважною більшістю. Однак це правило застосовується не до всіх складів злочинів. Всі штати та території, крім Північної території та Нового Південного Уельсу, не допускають такого роду вердиктів в ході розгляду кримінальних справах про вбивства.

Грузія

Серед пострадянських держав класичну (англо-американську модель) перейняла Грузія. Відповідно до ст. 27 КПК Грузії суд присяжних складається з 12 основних присяжних і 2 запасних. У складі суду присяжних має бути не менше шести осіб у справах про злочини, що належать до категорії середньої тяжкості, не менше восьми – у справах про злочини, що належать до категорії тяжких, не менше десяти – у справах про злочини, що належать до категорії особливо тяжких.

Особа має право брати участь у судовому процесі в якості присяжного, за наявності наступних умов: а) вона зафіксована в базі даних Цивільного реєстру Грузії, як особа що досягла 18 років; б) володіє мовою кримінального судочинства; в) проживає на території, підвідомчій суду, в якому ведеться процес; г) немає фізичних або психічних вад, які перешкоджають виконанню обов'язків присяжного.

Важливою гарантією забезпечення безпеки присяжних, є норма закріплена в ч. 6 ст. 182 КПК Грузії, згідно якої, якщо в судовому засіданні беруть участь присяжні, то фотозйомка, кіно -, відео -, аудіозапис і трансляція засідання в ефір повинні здійснюватися без зйомки присяжних, розголошення відомостей про їх особу, зовнішніх ознак або інших персональних даних.

Сторона провадження має право заявити клопотання про відвід кандидата в присяжні. Право на відвід спочатку здійснює сторона обвинувачення, а потім – сторона захисту. Суддя перевіряє всі обставини, що можуть стати підставою для відводу (самовідводу) кандидата в присяжні, і надає сторонам можливість поставити питання кандидату в присяжні і подати додаткові матеріали щодо відводу. Суддя має право вимагати від сторін попереднього подання йому для ознайомлення питань, які вони мають намір задати кандидатам в присяжні; однак, це не обмежує можливість сторін ставити уточнюючі питання. Кандидат в присяжні зобов'язаний дати правильні і вичерпні відповіді на поставлені йому запитання, надати іншу необхідну інформацію, що стосується його особи та участі в справі, що розглядається, а також про всі обставини, які можуть перешкоджати йому в об'єктивному та неупередженому розгляді справи.

Виправдувальний вирок, винесений судом присяжних, є остаточним та оскарженню не підлягає.

Отже, підводячи підсумки аналізу класичної моделі суду присяжних, можна зауважити, що станом на 2017 рік, класична модель суду присяжних притаманна двом групам держав:

- держави системи загального права (США, Велика Британія, Австралія, Канада, Нова Зеландія, Мальта, Ірландія);
- держави, які запозичили суд присяжних (Австрія, Бельгія, Данія, Бразилія, Гана, Іспанія, Швейцарія, Росія, Грузія).

Європейська (континентальна) модель

Континентальна модель суду присяжних розвивалася на основі суду асизів (характерного для та деяких інших країн) і суду шефенів (характерного для ряду німецькомовних регіонів). Відмінними рисами даної моделі є загальна компетенція професійних суддів і суду присяжних, які одночасно вершать і «суд права» і «суд факту». Присяжні в цій моделі володіють всіма правами суддів і зобов'язані аргументувати прийняті рішення.

Франція

Варто зазначити, що суду присяжних в традиційному англійському варіанті у немає. Єдиною судовою установою, де в розгляді кримінальних справ беруть участь непрофесіонали, а «народні елементи», є суд асизів. КПК 1808 року закріпив конструкцію суду асизів, яка дозволяла відносити його до суду присяжних, який мав, однак, деякі особливості у порівнянні з англійським класичним зразком.

Французький суд асизів складався тоді з двох окремих частин: коронних суддів (в кількості від 3 до 7 осіб), що вирішувала питання про розмір покарання та процесуальні питання, які виникали в ході судового розгляду, а також лав із 12 присяжних, до яких належало вирішення питання про винуватість особи. У такому вигляді суд асизів проіснував майже півтора століття.

У період фашистської окупації у Франції було прийнято низку законів, згідно з якими, по-перше, питання про винуватість та покарання мало вирішуватися суддями професіоналами та непрофесіоналами спільно, по-друге, був скорочений склад присяжних до 6 осіб, а кількість професійних суддів у складі суду асизів залишилася незмінною – 3 особи. Однак повного злиття колегій

не відбулося: під час судового засідання розгляд процесуальних питань здійснювався без участі представників народу.

Нова редакція КПК 1958 року збільшила кількість присяжних до 9 осіб, що пов'язано, ймовірно, зі спірними ситуаціями, які виникали під час винесення вердикту, щоб запобігти можливості рівної кількості голосів. Пізніше також відбулися зміни і станом на сьогодні суд асизів у Франції діє у складі трьох професійних судів та шести присяжних. Проте тенденція повної професіоналізації кримінальної юстиції та відмови від присяжних в їх традиційній формі, яка проявилася у Франції, як і в низці інших західноєвропейських держав, пов'язана з прагненням законодавців до спрощення і прискорення кримінального судочинства.

Саме цим можна пояснити не тільки професіоналізацію суду асизів, посилення в ньому ролі суддів-професіоналів, а й неухильне скорочення підсудних йому кримінальних справ за допомогою зміни законодавчої бази, яка передбачає переведення багатьох злочинів в розряд кримінальних проступків. Отже, чинні на цей час у Франції суди асизів розглядають менше ніж 3000 кримінальних справ на рік, тобто дуже незначну частину від загальної кількості справ, які надходять до судів.

Сьогодні суд асизів у Франції складається з трьох професійних суддів, якими є: Президент (Голова Палати в апеляційному суді), два засідателі (радники Апеляційного суду або судді Верховного суду) та шести присяжних.

Присяжними можуть бути громадяни, чоловічої або жіночої статі, що відповідають встановленим законом вимогам, зокрема: досягли двадцятитрирічного віку, вміють читати та писати французькою мовою, користуються політичними, цивільними й сімейними правами та не підпадають під випадки позбавлення права виконувати функції присяжних й випадки несумісності посад, передбачені законодавством (ст. 255 КПК Франції). Відповідно до вимог Кримінально процесуального кодексу Франції (ст. 256) досить широке коло осіб позбавлене права виконувати функції присяжних. Це, зокрема такі: особи, засуджені до кримінального покарання у вигляді не менше шести місяців тюремного ув'язнення за вчинення злочину або проступку, особи, притягнуті до кримінальної відповідальності та особи, щодо яких є мандат на затримання або арешт. До цієї категорії також належать державні та муніципальні службовці, відсторонені від виконання обов'язків, юристи, яким

заборонено займатися юридичною практикою, адвокати, яким заборонено займатися адвокатською практикою, не відновлені в своїх правах банкрути, особи, що не з'явилися на сесію суду як присяжні та позбавлені за це права виконувати функції присяжних за рішенням суду, особи, над якими встановлено піклування, а також особи, поміщені в психіатричні клініки.

Утворення суду присяжних проводиться в наступному порядку: у районі компетенції кожного суду присяжних складається щорічний список присяжних у кримінальних справах. Цей список включає в себе, зокрема у департаменті Сена 1800 присяжних, в інших районах діяльності суду до складу присяжних включають по одному присяжному від 1300 осіб, щоб загальне число присяжних було не менше 200. Число присяжних, внесених до щорічного списку, в квітні кожного року (у Парижі – в червні) за рішенням префекта розподіляється за муніципалітетами або групами муніципалітетів пропорційно офіційним даним про чисельність населення.

В кожному муніципалітеті мер публічно витягує згідно з жеребом за списком, затвердженим префектом, імена громадян, які потенційно можуть бути присяжними. За результатами жеребкування складають попередній щорічний список кандидатів у присяжні. Якщо жеребкування проводиться для групи муніципалітетів, то жереб витягує мер, названий у рішенні префекта. До 15 липня попередні списки відсилають за місцем засідання судів асизів. Мер повинен повідомити осіб, відібраних за жеребом, про те, що вони повинні будуть виконувати обов'язки присяжних.

У місці засідання суду асизів попередні списки розглядає комісія, яка діє під керівництвом президента апеляційного суду або його представника. До складу комісії входять голова, троє суддів, призначених Генеральною асамблеєю суду, в якому проходить засідання суду асизів, а також генеральний або окружний обвинувач чи їхній представник, президент асоціації юристів за місцем знаходження суду або його представник, п'ять членів, призначених окружною муніципальною радою, а для Парижа - Радою Парижа. Комісія ухвалює рішення більшістю голосів. При рівності голосів вирішальним вважається голос голови. Попередні списки остаточно складають в тому ж порядку, в якому були названі (за жеребом) імена кандидатів у присяжні. Список підписують члени комісії, і він передається на зберігання. На додаток до цього списку комісія щорічно готує спеціальний список додаткових присяжних у

кількості, встановленій міністром юстиції для кожного суду асизів. У цей список включається не менше 50, але не більше 700 громадян.

Не пізніше, ніж за тридцять днів до початку сесії суду асизів президент апеляційного суду або його делегат, або президент окружного суду чи його представник в місці засідання суду асизів публічно відбирають за жеребом з щорічного списку 40 громадян для сесійного списку кандидатів у присяжні. Вони також відбирають за жеребом імена 12 додаткових присяжних зі спеціального списку. Якщо серед відібраних кандидатів як у сесійному списку, так і в спеціальному списку, є особи, що не відповідають вимогам закону або виконували обов'язки присяжних протягом п'яти попередніх років, вони негайно замінюються іншими за жеребом. При цьому відбір здійснюється з щорічного списку і з спеціального списку президентом апеляційного суду або президентом окружного суду (іх представниками) в якому буде проходити сесія суду асизів. Принаймні за п'ятнадцять днів до початку сесії секретар суду асизів викликає поштою номінованих кандидатів, повідомляючи їм дату, час і місце проведення сесії.

Законодавством Франції передбачені досить жорсткі заходи забезпечення явки присяжних до суду асизів. Будь-який громадянин, який не з'явився до суду без достатніх підстав, може бути оштрафований за рішенням суду. Розмір штрафу становить 3750 євро.

Німеччина

Суд шефенів (від нім. Schöffe) у ФРН є різновидом суду присяжних. На відміну від «класичного» (англо-американського) суду присяжних, у суді шефенів присяжні розглядають справи разом з професійними суддями, маючи з ними практично однакову кількість процесуальних прав. Класичний суд присяжних є відокремленою від складу суду колегією, яка вирішує питання про винуватість або невинуватість особи. Натомість суд шефенів передбачає участь присяжних на всіх стадіях судового процесу, включаючи ухвалення вироку.

Суд шефенів досить поширений в країнах сучасної Європи. Так, він діє у кримінальному процесі Німеччини (у складі трьох суддів та двох присяжних), Греції (у складі трьох суддів та п'ятих присяжних), Австрії (у складі двох суддів та двох присяжних), Швеції (у складі трьох або чотирьох суддів та двох або трьох присяжних) тощо.

Шефени за своїм процесуальним статусом прирівняні до професійних суддів: разом з ними вони беруть участь у розгляді справи, досліджують докази, ставлять запитання свідкам, підсудним, експертам, вирішують питання факту, виносять вирок. Але, на відміну від професійних суддів, шефени мають особливий статус та низку особливих прав і обов'язків. Зокрема, вони не знайомляться попередньо з матеріалами справи. Вони не пов'язані з думкою професійних суддів, що забезпечується принесенням ними присяги. Бути шефеном вважається почесним громадським обов'язком, в зв'язку з цим шефени не отримують грошового утримання. Їм виплачують лише незначні компенсаційні виплати: за проїзд, інші витрати, пов'язані з роботою в судах, втрата частини заробітної плати та ін.

У німецьких судах шефени користуються великими правами під час прийняття підсумкових рішень суду. Будь-яке рішення в змішаному суді приймається більшістю у дві третини голосів. Це означає, що в суді, який складається з двох шефенів і трьох професійних суддів, для прийняття рішення потрібно, як мінімум, чотири голоси. У судах, які складаються з двох шефенів і двох професійних суддів – три голоси. Отже, два шефени фактично володіють у цих судах правом вето. В судах, які складаються з двох шефенів і одного професійного судді, непрофесійні судді (шефени) фактично засуджують чи виправдовують підсудного.

Функцією шефенів як представників народу, згідно з офіційно прийнятою в ФРН позицією, є контроль юстиції, забезпечення її прозорості, зміцнення впевненості в справедливості суду, підвищення розуміння кримінального судочинства, а також внесення здорового глузду в розгляд справи.

Польща

Відповідно до § 2 ст. 28 КПК Польщі у справах про злочини, за які передбачено покарання у вигляді трьох років позбавлення волі, судовий розгляд проводиться судом у складі одного судді та двох присяжних.

У зв'язку з особливою складністю або важливістю справи суд першої інстанції може прийняти рішення про її розгляд в складі трьох суддів або одного судді та двох присяжних.

Справи про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, в суді першої інстанції розглядаються судом у складі двох суддів та трьох присяжних.

Після закінчення наради головуєчий збирає голоси; першими голосують присяжні від наймолодшого за віком, потім судді відповідно до службового старшинства, головуєчий голосує останнім. Суддя-доповідач, якщо не є головуєчим, голосує першим.

Існує три суди для людини: суд совісті, суд людський і суд Божий. Перший ніколи не присипиш, другий скоріше чи пізніше скаже правду, третій до часу вирок стримує.

Талмуд

Джерела:

1. Грушевський М. Історія України-Русі: В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. – К. : Наукова думка, 1994.
2. Никифорак М.В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774 – 1918 рр.). – Чернівці : Рута, 2004.
3. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. – Львів : ПАІС, 2008.
4. Kodeks postępowania karnego, styczeń 2016 r. – Warsaw: C.H.Beck, 2016. – С. 17. (436 s.)
5. Тернавська В.М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тернавська Вікторія Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : 2007.
6. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2003.
7. Сокальська О.В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.) : монографія / О.В. Сокальська. – Одеса : Інтерпрінт 2010.
8. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2008.

9. Тищик Б. Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIVXVIIIст.) / Б. Тищик, М. Бедрій // ПравоУкраїни. – 2010 – № 1.
10. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Шевченка, 1990.
11. Бедрій М. М. Копні суди на українських землях у XIV-XVIII ст.: історико-правове дослідження: монографія / М. Бедрій. – Львів : Галицький друкар, 2014.
12. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX-XX ст.) : навч. посіб. для вищ. навч. закладів. – Львів : Видави, центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014.
13. Кондратюк О.В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867-1918 рр.). – Дис. канд. юрид. наук. – Львів, 2006.
14. Ганкевич Л. Чи усунути суди присяглих? // Життя і право. – 1932.
15. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редколегії) та інші. – К. : «Укр. енцикл.», 2003.
16. Мишуга Л. Які тепер суди на Україні. – Кам'янець: Видання «Стрільця» органу Галицької армії, 1919.
17. Кротевич К. Суд на Україні і його завдання в сучасний момент. – Кременчук: Друкарня А. Варшавського і Л. Аронова, 1918.
18. Гейнц Р. Очерк английского судоустройства в связи с судом присяжных. С приложением статьи о различии между функциями судей и присяжных. – СПб. : Типография Куколь-Яснопольского, 1866.
19. Михайлов П. Л. Суд присяжных во Франции: становление, развитие и трансформация.– СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004.
20. Выщепан Д.А. Суд присяжных – дань истории или эффективное правосудие // Вестник ОГУ. – 2011. – №3.
21. Гуценко К.Ф., Головка Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – М. : Зеркало-М, 2002.
22. Головка Л.В. Реформа уголовного процесса во Франции // Государство и право. – 2001. – №6.
23. Сердинський В. С. Особливості здійснення правосуддя судом присяжних у Французькій республіці // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2016. – №20.

24. Cour d'assises // Офіційний сайт Міністерства юстиції Франції. – Інтернет. – Режим доступу: <http://www.justice.gouv.fr/organisation-de-la-justice-10031/lordre-judiciaire-10033/cour-dassises-12027.html>.
25. Руденко В.Н. Институт жребия в формировании состава шэфенских судов в Германии [Електронний ресурс] / В. Н. Руденко – Режим доступу: <http://www.ifp.uran.ru/files/publ/eshegodnik/2010/27.pdf>
26. Основи кримінального процесу Федеративної республіки Німеччина: навч. посібник. – Х. : Право, 2017.
27. Руденко В.Н. Участие граждан в отправлении правосудия в современном мире. – Екатеринбург : УРО РАН, 2011.
28. Juries Act 1974 // Інтернет. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/23>.
29. Crown Court // Інтернет. – Режим доступу: <https://www.judiciary.gov.uk/you-andthe-judiciary/going-to-court/crown-court/>
30. Coroner and Justice Act 2009 // Інтернет. – Режим доступу: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/25/pdfs/ukpga_20090025_en.pdf
31. Барабанов П.К. Уголовный процесс ФРГ. – М. : «Издательство Спутник», 2014
32. Commonwealth of Australia Constitution Act // Офіційний сайт уряду Австралії: Інтернет. – Режим доступу: <https://www.legislation.gov.au/Series/C2004Q00685>
33. Jury Trials in Western Australia. Law Reform Commission of Western Australia – Selection, Eligibility and Exemption of Jurors: Discussion Paper. – Perth, 2013. – P.11.
34. Судебно-юридическая газета, 21 марта 2016. Суд присяжных: загальна характеристика та особливості імплементації в Україні.

II. ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНОГО В УКРАЇНІ

В Конституції України закріплено низку прав і свобод людини, однак також встановлено кілька ключових для держави обов'язків, які покладені на громадян України. У наукових колах це називається – «правовий статус». Такі «правові статуси» бувають різними, особливо це стосується органів публічної влади та їхніх посадових осіб, де повноваження конкретної людини – державного службовця – зазвичай є вичерпним.

Присяжний як представник народу при здійсненні правосуддя, реалізовує судову владу в державі, тому має особливий «правовий статус». Присяжний наділений повноваженнями, у тому числі процесуальними, однак у той же час обмежений низкою обов'язків, бо реалізовує суспільно важливу місію – допомагає професійним суддям вершити правосуддя.

У цьому розділі ми розглянемо правовий статус присяжного, тобто передбачені законами права і обов'язки осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя через суд присяжних.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» визначено функції суду присяжних, врегульовано процедуру обрання і затвердження списку присяжних та встановлені орієнтири для визначення загального правового статусу присяжного, тобто переліку прав і обов'язків, які є базовими для будь-якого процесу в суді присяжних.

Проте, існує спеціальний правовий статус присяжного, який залежить від виду справи, яка знаходиться на розгляді у суді присяжних. Він визначається спеціальними законами: у кримінальному процесі – Кримінальним процесуальним кодексом України, у цивільному – Цивільним процесуальним кодексом України.

У цьому розділі ми намагаємося розкрити сутність загального правового статусу присяжного, що не залежить від виду юрисдикції в якій розглядається справа за участі суду присяжних і є спільним для всіх присяжних в Україні.

Відповідно до ч. 2 ст. 63, аналогічно до суддів, присяжні зобов'язані:

- справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи згідно з законом з дотриманням засад і правил судочинства (ч. 2 ст. 129 Конституції України, ч. 1 ст. 7 КПК України, ч. 3 ст. 2 ЦПК України);

- дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою зміцнення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів (Кодекс суддівської етики, затверджений 22 лютого 2013 року XI черговим з'їздом суддів України та Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені 19 травня 2006 року Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН №2006/23);
- виявляти повагу до учасників процесу (ст. 28 Конституції України, ст. 11 КПК України, ст. 6 ЦПК України);
- не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання (ст. 245 ЦПК України, 367 КПК України);
- виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції (підпункт «г» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»*);
- обов'язково володіти державною мовою (п. 10 ст. 9 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»);
- вчасно з'являтися для участі в судовому засіданні (неприсуття на судовому засіданні без поважних причин вважається неповагою до суду);
- повідомляти суд про обставини, у тому числі ті, які встановлені законодавством, що унеможливають їхню участь у здійсненні правосуддя.

Присяжні у розумінні закону є «особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», тобто на них поширюються вимоги про подачу щорічної декларації (у разі здійснення правосуддя у цьому році), подачу повідомлення про суттєву зміну майнового стану та інші антикорупційні заборони і обмеження, встановлені Законом України «Про запобігання корупції», окрім обмеження щодо сумісництва і суміщення з іншими видами діяльності та обмеження спільної роботи близьких осіб.

Важливо пам'ятати, що декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування присяжним подавати не треба і спеціальна перевірка щодо них також не здійснюється.

Отже, встановлені у базовому Законі права присяжних є основними гарантіями функціонування незалежного суду присяжних, а саме:

- право на увільнення від роботи на час участі у суді присяжних;
- право на збереження робочого місця на період відсутності у цілях правосуддя;
- право на відмову від участі у конкретному провадженні чи загалом право припинити свою діяльність у суді присяжних.

Розглянувши загальний правовий статус присяжного у судовому процесі треба наголосити, що кримінальна і цивільна юстиції у своїй основі мають більше різного ніж спільного, тому варто, в залежності від виду процесу, розуміти також спеціальний правовий статус присяжного, про який йтиметься далі у підручнику.

Джерела:

1. Конституція України.

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>;

2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>;

3. Закон України «Про запобігання корупції».

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-184>;

4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>;

5. Кодекс суддівської етики.

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>;

6. Бангалорські принципи поведінки суддів.

Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67.

III. ПРИСЯЖНИЙ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1. Загальні положення. Окреме провадження

У Конституції України закріплено норму, згідно з якою права і свободи людини та громадянина захищаються судом.

Це означає, що кожен має право звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їхньої реалізації або трапляються інші звуження прав та свобод людини, гарантовані законодавством України.

Правосуддя здійснюється у формі кримінального, цивільного, адміністративного, господарського судочинства та розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

***Цивільне судочинство** – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються їхніми суб'єктами – судом і учасниками процесу.*

За правилами, передбаченими Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України), суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Цивільне судочинство

Наказне провадження

Розглядаються справи за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо

Позовне провадження

Розглядаються справи, у яких наявний спір про право

Окреме провадження

Розглядається визначене законом коло справ, спільною рисою яких є відсутність спору про право, а метою – встановлення юридичного факту або стану

Загальне провадження

Справи, які через складність чи з інших причин недоцільно розглядати в спрощеному порядку

Спрощене провадження

Малозначні справи, справи незначної складності тощо

Цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. У випадках, встановлених ЦПК України, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді та двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді.

Зі змісту статті 293 ЦПК України вбачається, що колегією у складі одного судді та двох присяжних розглядаються такі справи:

- про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи;
- про визнання фізичної особи недієздатною;
- про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- про визнання фізичної особи безвісно відсутньою;
- про оголошення фізичної особи померлою;
- про усиновлення;
- про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.

Фізична особа – у цивільному та інших галузях права термінологія, що використовується для позначення людини (громадянина, іноземця, особи без громадянства) як учасника правових відносин.

Вищезазначені справи – це справи, які підлягають розгляду в порядку окремого провадження.

Окреме провадження – це вид неპозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорованих прав.

Для справ окремого провадження є характерною безспірність предмета судового розгляду, а функція суду зводиться до підтвердження наявності факту, про встановлення якого просить заявник.

Значення участі присяжних у наведених категоріях справ традиційно пов'язується із забезпеченням додаткових гарантій дотримання прав особи при винесенні відповідних рішень, з огляду на їх виняткове значення для правового статусу особи.

Власне участь присяжних покликана збагатити суд життєвим досвідом і ціннісними орієнтаціями суспільства, що значною мірою впливає на авторитет судової влади.

Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Крім того, справам окремого провадження притаманні особливості, що характеризують провадження в цілому та кожну категорію справ окремо.

В окремому провадженні діє багато положень, притаманних позовному провадженню. Зокрема, загальними є вимоги, що пред'являються до відкриття провадження у справі, його підготовки, судового розгляду, доказів і доказування, ухвалюваного у справі рішення, а також перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку.

Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами

України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника та заінтересованих осіб, які є специфічними суб'єктами власне окремого провадження.

Під заявником слід розуміти особу, в інтересах якої порушено справу в суді про встановлення будь-якої обставини або юридичного стану особи, з якими закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав осіб. Коло заявників, як правило, встановлено нормами цивільного процесуального права, які регулюють порядок розгляду тієї чи іншої справи окремого провадження.

Цивільне процесуальне законодавство не надає і не може надати вичерпного переліку суб'єктів, яких необхідно залучати під час розгляду справ окремого провадження як заінтересованих осіб. До заінтересованих осіб належать особи, які беруть участь у справі та мають у ній юридичну заінтересованість. Коло заінтересованих осіб визначається взаємовідносинами із заявником у зв'язку з обставинами, які підлягають встановленню і які можуть вплинути на їхні права та обов'язки.

Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

При ухваленні судом рішення судові витрати (судовий збір та витрати, пов'язані з розглядом справи) не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

Рішення суду у справах окремого провадження не підлягають примусовому виконанню, але мають загальнообов'язковий характер.

2. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи

Щоб повною мірою зрозуміти важливість зазначеної категорії судових справ та прийнятих судових рішень, з'ясуємо, що таке «цивільна дієздатність фізичної особи».

Які наслідки має обмеження та позбавлення особи цивільної дієздатності?

Дієздатність пов'язана зі здійсненням фізичною особою вольових дій, що передбачає досягнення певного рівня психічної зрілості. Критеріями є вік та стан психічного здоров'я.

Повна дієздатність визнається за повнолітніми особами, тобто тими, хто досяг 18 років. Вказаний віковий ценз може бути зниженим у двох випадках:

1. реєстрація шлюбу особою, що не досягла 18 років;
2. надання повної цивільної дієздатності за рішенням органу опіки та піклування неповнолітній особі.

Щодо осіб, які не мають повної цивільної дієздатності, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) передбачає: часткову, неповну та обмежену дієздатність.

Часткову цивільну дієздатність мають фізичні особи, які не досягли 14 років (малолітні особи), їхня дієздатність обмежується можливостями самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, а також здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Дрібні побутові правочини – правочини, що задовольняють побутові потреби особи, відповідають її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосуються предмета, який має невисоку вартість.

Всі інші правочини, вчинені малолітніми особами, нікчемні і не породжують для них правових наслідків.

Неповну цивільну дієздатність мають неповнолітні фізичні особи, тобто особи у віці від 14 до 18 років.

Обмежену цивільну дієздатність має фізична особа, котру суд обмежив у дієздатності через те, що вона страждає на психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також фізична особа, котру суд обмежив у дієздатності через те, що вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо й тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Над особами з обмеженою дієздатністю встановлюється піклування. Без згоди піклувальника така особа не може:

- продавати, дарувати, заповідати, обмінювати, купувати майно, а також вчиняти інші правочини щодо розпорядження майном, за винятком дрібних побутових;
- самостійно одержувати заробітну плату, пенсію та інші види доходів (авторський гонорар, винагороди за відкриття, винаходи тощо).

Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпорядження ними здійснюється піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними.

Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі.

Фізична особа, визнана судом недієздатною, не має права вчиняти жодних правочинів. Права недієздатної особи захищає опікун, вчиняє правочини від її імені, а також несе відповідальність за шкоду, завдану недієздатною особою.

Отже, цивільна дієздатність передбачає здатність фізичної особи розуміти значення своїх дій та керувати ними не лише в силу свого віку, але й за станом своєї психіки. Тому часткова або повна нездатність фізичної особи розуміти значення своїх дій або керувати ними може бути підставою для обмеження фізичної особи у цивільній дієздатності або визнання її недієздатною.

Заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі неповнолітньої, чи визнання фізичної особи недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у наркологічному або психіатричному закладі – за місцем розташування цього закладу.

Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду.

Заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, наркологічним або психіатричним закладом.

Заяву про обмеження прав неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування.

Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їхнього спільного проживання, органом опіки та піклування, психіатричним закладом.

Важливо! *Перелік осіб, які можуть звернутись із заявою у зазначених справах до суду, є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає.*

При визначенні поняття «члени сім'ї» повинна враховуватися норма, що міститься у ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України, згідно з якою сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

До членів сім'ї та близьких родичів за аналогією ст. 52 ЦПК України слід відносити: чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, брата, сестру, діда, бабу, внука, внучку, усиновлювача чи усиновлюваного, опікуна чи піклувальника, членів сім'ї чи близьких родичів цих осіб.

У заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи мають бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

У заяві про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами, або позбавлення її цього права мають бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права.

У заяві про визнання фізичної особи недієздатною мають бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний

розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Важливо зазначити, що відповідно до ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» кожна особа вважається такою, що не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах і в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України. Стаття 1 зазначеного Закону визначає психічний розлад як розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати навколишню дійсність, свій психічний стан і поведінку.

Як роз'яснено у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» від 28.03.1972 №3, даними про психічну хворобу можуть бути довідки про стан здоров'я, виписка з історії хвороби й інші документи, видані лікувально-профілактичними закладами.

Основним, але не єдиним, доказом для визнання фізичної особи недієздатною, встановлення над фізичною особою опіки та призначення опікуна є висновок судово-психіатричної експертизи.

Метою проведення судово-психіатричної експертизи є з'ясування наявності чи відсутності психічного розладу, здатного вплинути на усвідомлення особою своїх дій та керування ними.

Отже, висновок судово-психіатричної експертизи відіграє вирішальну роль у справах про визнання особи недієздатною. Якщо у висновку не буде відомостей про час, з якого особа страждає на психічні захворювання або буде відсутність категоричного висновку щодо наявності в особі саме хронічного стійкого психічного розладу, внаслідок чого вона не здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними, то висновки суду щодо визнання особи недієздатною будуть передчасними.

Якщо говорити про зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, то слід зазначити, що використання законодавцем терміну «зловживання» свідчить не про просте використання відповідних речовин, а про «використання на шкоду», тобто таке їх вживання, яке призводить до негативних наслідків.

Як свідчить медична практика, алкоголізм – це емоційно-психологічна та фізична залежність людини від алкоголю. За наявності

алкоголізму людина відчуває потребу в алкоголі та витрачає майже всі доступні їй кошти на нього. Безперервне вживання алкоголю може спричинити стан «білої лихоманки», що супроводжується повною втратою орієнтації та галюцинаціями. Людина, яка страждає на алкоголізм потребує тривалого та коштовного лікування.

Доказами, що підтверджують систематичне вживання алкоголю особою, можуть бути медичні довідки, які свідчать про її обстеження або лікування, матеріали правоохоронних органів, свідчення судів, колег по роботі тощо.

Подібний руйнівний вплив на організм людини має і зловживання наркотичними та іншими психотропними речовинами.

У судовій практиці був випадок, коли родичі особи, яка взяла кредит, намагались довести, що позичальник страждає і страждає на хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого в нього виникає абсолютна неспроможність розуміти значення своїх дій та керувати ними, в тому числі брати кредити та передавати в іпотеку майно. Рішенням місцевого загального суду особа була визнана недієздатною. Суди апеляційної та касаційної інстанцій підтвердили законність рішення про визнання особи недієздатною.

Важливо відзначити, що розгляд справи відбувався за участі органу опіки та піклування, а рішення ґрунтувалось на висновку акта амбулаторної комісійної судовопсихіатричної експертизи.

Верховний Суд України, який за заявою банку здійснював перегляд судових рішень по зазначеній справі, звернув увагу на те, що у тексті висновку акта амбулаторної комісійної судово-психіатричної експертизи відсутні відомості про час, з якого особа страждає на психічні захворювання, а також немає категоричного висновку щодо наявності в особи саме хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого вона не здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Судові рішення судів всіх трьох інстанцій про визнання особи недієздатною було скасовано, а справу скеровано на новий розгляд до суду першої інстанції.

Джерело: http://protokol.com.ua/ua/vsu_dlya_viznannya_osobi_psihichnohvoroyu_i_takoyu_shcho_ne_povinna_povertati_kredit_visnovok/

Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника, особи, щодо якої розглядається справа, та представника органу опіки та піклування.

Питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, вирішується в кожному конкретному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я. Участь такої особи у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Для визначення фактичної можливості такої особи з'явитися на судове засідання, а також щодо можливості особисто дати пояснення по суті справи у разі необхідності суд може призначити відповідну експертизу.

Суд, ухвалюючи рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (у тому числі обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами) чи визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею відповідно піклування або опіку і за поданням органу опіки та піклувальника призначає їй піклувальника чи опікуна.

Важливо! *Строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років.*

Клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною має право подати опікун, представник органу опіки та піклування не пізніше ніж за п'ятнадцять днів до закінчення строку, визначеного у рішенні суду.

Клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтверджені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи.

Суд зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною до закінчення строку його дії в порядку, передбаченому для розгляду заяви про визнання фізичної особи недієздатною.

Суд за заявою органу опіки та піклування чи особи, призначеної піклувальником або опікуном, у місячний строк звільняє її від повноважень піклувальника або опікуна і призначає за поданням органу опіки та піклування іншу особу, про що постановляє ухвалу.

Суд розглядає питання про звільнення опікуна або піклувальника в судовому засіданні з повідомленням заінтересованих осіб. Неявка цих осіб не перешкоджає розгляду питання про звільнення опікуна або піклувальника.

Скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, здійснюється за рішенням суду за заявою самої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки та піклування.

Скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, членів сім'ї, органу опіки та піклування або самої особи, визнаної недієздатною.

При розгляді справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи необхідно та рекомендується застосовувати такі нормативно-правові акти:

- Конституцію України;*
- положення статей 36-42 Цивільного кодексу України, що регулюють відносини щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи та положення статей 55-79 Кодексу, що регулюють відносини щодо опіки та піклування;*
- главу 2 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, якою встановлено порядок розгляду вищезазначених справ;*
- роз'яснення Постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.03.1972 №3 «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним»;*

– правовий висновок, викладений у Постанові Верховного Суду України від 24.02.2014 по справі №6-156цс13 з підстав встановлення Європейським судом з прав людини у справі «Наталія Михайленко проти України», яке 30.08.2013 набуло статусу остаточного, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

– рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються зазначених відносин:

а) у справі «Наталія Михайленко проти України» від 30.05.2013 №49069/11;

б) у справі «Лабіта проти Італії» від 06.05.2000 №26772/95;

в) у справі «Станєв проти Болгарії» від 17.01.2012 №36760/06;

- норми міжнародного права, ратифіковані Україною:

а) Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950;

б) Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1991 (Резолюція №46/119);

в) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про захист прав людини і гідності осіб з психічними розладами» від 22.09.2004 №10;

г) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Стосовно правового захисту осіб, які страждають на психічні розлади, що примусово утримуються як пацієнти» від 22.02.1983 №R(83)2;

г) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про принципи, що стосуються правового захисту недієздатних повнолітніх осіб» від 23.02.1999 № R(99)4

д) рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Щодо ситуації з психічними захворюваннями» від 08.10.1977 №818.

3. Розгляд справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою

У разі тривалої відсутності фізичної особи за постійним місцем проживання та за відсутності відомостей про місце її перебування, а також залежно від строку такої відсутності, заінтересовані особи можуть звернутись до суду із заявою про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або про оголошення її померлою.

Так, визнання особи безвісно відсутньою зумовлює настання правових наслідків, які виявляються у праві на розірвання шлюбу з такою особою у спрощеному порядку; у встановленні опіки над майном особи, яка визнана безвісно відсутньою; у праві на одержання утримання з майна безвісно відсутньої особи; у праві кредиторів вимагати погашення заборгованості за зобов'язаннями безвісно відсутньої особи; право на призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника; у припиненні дії довіреності тощо.

Заявниками у цій категорії справ можуть виступати фізичні особи, яким встановлення цих фактів необхідне для здійснення суб'єктивних прав або охоронюваних законом інтересів (дружина/чоловік, батьки, діти тощо); органи опіки та піклування – при вирішенні питань про вжиття заходів щодо охорони майна особи; органи державної влади та місцевого самоврядування в разі необхідності захисту прав неповнолітніх дітей тощо.

Заінтересованими особами у справах про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою є такі учасники процесу, які мають інший, ніж у заявника, інтерес незалежно від наявності і характеру правового зв'язку між заявником і особою, що визнається безвісно відсутньою чи оголошується померлою, і на права яких вплине ухвалене в справі рішення.

Особливістю цієї категорії справ є те, що висновок суду про безвісну відсутність фізичної особи ґрунтується на юридичному припущенні знаходження особи в живих, а при оголошенні її померлою – на юридичному припущенні смерті особи. Оскільки заявник не має доказів життя чи смерті відповідної особи, то шляхом безпосереднього доказування ці факти встановити у суді неможливо.

Для зазначеної категорії справ характерною є територіальна альтернативна підсудність. Заява подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцем розташування її майна.

У заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою повинно бути зазначено, для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Важливо! Якщо заява не містить вказівки на мету звернення до суду, суддя повинен залишити заяву без руху та надати заявникові строк для усунення цього недоліку. Якщо вимога суду у встановлений строк виконана не буде, то заява вважається неподаною і повертається заявнику з усіма доданими до неї документами.

Важливе значення для суду має зазначення в заяві у яких правовідносинах перебувають заявник та особа, що визнається безвісно відсутньою чи оголошується померлою. Ця вказівка необхідна для обґрунтування правової мети звернення до суду та дає можливість визначити наявність у заявника охоронюваного законом інтересу, склад заінтересованих осіб у конкретній справі та сукупність необхідних доказів.

Суд до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме.

Одночасно суд вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено.

При розгляді заяви про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, у судовому засіданні потрібно встановити такі обставини:

- місце проживання особи, щодо якої порушено справу про визнання її безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- відсутність особи за місцем свого проживання;
- день одержання останніх відомостей про особу;
- відсутність у місці проживання фізичної особи відомостей про місце її перебування з дня одержання останніх відомостей про відсутню особу: протягом одного року – для визнання особи безвісно відсутньою та протягом трьох років – для оголошення особи померлою;
- неможливість встановлення місця перебування цієї особи;
- вжиття заявником заходів щодо розшуку відсутньої особи.

У справах про оголошення особи померлою також встановлюються:

- обставини, що загрожували відсутній особі смертю або дають підставу вважати її загиблою від певного нещасного випадку;
- день ймовірної смерті особи;
- відсутність відомостей про місце перебування особи упродовж шести місяців, при наявності обставин, що загрожували особі смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку;
- день закінчення воєнних дій стосовно військовослужбовців або інших осіб, які пропали безвісти у зв'язку з воєнними діями.

Необхідними доказами у справах зазначеної категорії є письмові докази: довідки з місця проживання, місця роботи, місця проходження військової служби, відповіді органів внутрішніх справ, повідомлення органів реєстрації актів цивільного стану про відсутність актового запису про смерть особи тощо. Важливе значення мають і покази свідків (родичів, сусідів, друзів, співробітників).

Сам по собі факт непроживання особи за місцем реєстрації протягом тривалого часу та фактична відсутність відомостей про її місце перебування не є безумовною підставою для визнання особи безвісно відсутньою. Так, 07.05.2018 та 29.08.2019 у своїх постановках Верховний Суд погодився з позицією апеляційного суду, який скасував рішення суду першої інстанції та відмовив у задоволенні заяви про визнання особи безвісно відсутньою. Суд взяв до уваги інформацію про те, що відносно особи порушено кримінальне провадження за підозрою у вчиненні тяжкого злочину, а тому не виключена її відсутність в місці постійного проживання у зв'язку з переховуванням від органів досудового розслідування.

Джерела:

[https://protocol.ua/ua/vs_ktss_sam_po_sobi_fakt_neprogi_vannya_osobi_za_mistsem_reestratsii_protyagom_trivalogo_chasu_ta_faktichna_vidsutnist_vidomostey_pro_yogo_mistse_perebuvannya_ne_e_bezumovnoyu_pidstavoyu_dlya_viznannya_yogo_bezvisno_vidsutnim_\(vs_ktss_sprava_225_1297_17_07/](https://protocol.ua/ua/vs_ktss_sam_po_sobi_fakt_neprogi_vannya_osobi_za_mistsem_reestratsii_protyagom_trivalogo_chasu_ta_faktichna_vidsutnist_vidomostey_pro_yogo_mistse_perebuvannya_ne_e_bezumovnoyu_pidstavoyu_dlya_viznannya_yogo_bezvisno_vidsutnim_(vs_ktss_sprava_225_1297_17_07/)

[https://protocol.ua/ua/vs_ktss_pri_viznanni_osobi_bezvisno_vidsutnoyu_zastosovuetsya_prezumptsiya_shcho_osoba_e_givoyu_odnak_vstanoviti_ii_mistse_znahodgennyaniemogливо_prichomu_vkazana_prezumptsiya_mae_sprostovniy_harakter_\(vs_ktss_sprava_225_2576_17_29_08_19\)/](https://protocol.ua/ua/vs_ktss_pri_viznanni_osobi_bezvisno_vidsutnoyu_zastosovuetsya_prezumptsiya_shcho_osoba_e_givoyu_odnak_vstanoviti_ii_mistse_znahodgennyaniemogливо_prichomu_vkazana_prezumptsiya_mae_sprostovniy_harakter_(vs_ktss_sprava_225_2576_17_29_08_19)/)

Суд розглядає справу за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких сам суд визнає за потрібне допитати, і ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або про оголошення її померлою.

Важливо! Днем смерті відсутньої фізичної особи вважається день набрання законної сили рішенням суду про оголошення її померлою. У випадку оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували її смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку, або у зв'язку з воєнними діями, суд має право визнати днем смерті цієї особи день її ймовірної смерті. У цьому випадку дата смерті фізичної особи повинна бути зазначена у резолютивній частині судового рішення.

У разі одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місце перебування цієї особи, суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою, або оголосив її померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Заяву може бути подано особою, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або іншою заінтересованою особою.

Копію рішення суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть.

4. Розгляд судом справ про усиновлення

Конституція України гарантує дітям усі права, необхідні для їхнього розвитку і життя. Інститут усиновлення покликаний забезпечити нормальне сімейне життя і виховання дітям, які не мають батьків або позбавлені батьківського піклування.

Усиновлення завжди проводиться в інтересах дитини, а норми чинного законодавства, які визначають порядок усиновлення, спрямовані на те, щоб у результаті його здійснення дитина потрапила у сім'ю, в якій будуть створені усі необхідні для її повноцінного

розвитку умови. Можна стверджувати, що усиновлення є своєрідною формою реалізації особами права на сім'ю.

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України) усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення суду, крім випадку, коли усиновлення здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві – відбувається при усиовленні громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України.

Виключна компетенція суду щодо розгляду справ про усиновлення покладає на суддів значну відповідальність щодо майбутнього усиновлюваної дитини.

Крім того, справи характеризуються і наявністю обов'язкової досудової процедури, яка полягає у зверненні до відповідних державних органів та установ, де утримується дитина, та отриманні відповідних документів, які є передумовою для звернення до суду.

Заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їхнього проживання.

Згідно із ч. 3 ст. 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

Згідно ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування визначається місцем проживання або перебування її біологічних батьків на момент їхньої смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування.

Якщо батьки та місце їхнього постійного проживання невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили. Місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначається місцем знаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жилого приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житлом, в якому дитина проживає, іншим житлом.

Заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

Важливо! Подання заяви про усиновлення через представника не допускається.

До заяви про усиновлення дитини за наявності мають бути додані такі документи:

- копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, при усиновленні одним із подружжя;
- медичний висновок про стан здоров'я заявника;
- довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи;
- документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням;
- інші документи, визначені законом.

До заяви про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями, крім вищезазначених документів, додаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їхнього життя та можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в

нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною.

До заяви громадян України про усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави, крім вищезазначених документів, додаються згода законного представника дитини та згода компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.

Документи усиновлювачів, які є громадянами інших держав, мають бути у встановленому законодавством порядку легалізовані, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі документи повинні бути перекладені українською мовою, а переклад має бути засвідчений нотаріально.

Заява про усиновлення повнолітньої особи, крім вищезазначених відомостей, також повинна містити дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування.

Крім уже згаданих документів, до заяви має бути додана згода особи на усиновлення.

Суддя під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду вирішує питання про участь у ній, як заінтересованих осіб, відповідного органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – уповноваженого органу виконавчої влади.

Орган опіки та піклування повинен подати до суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

До висновку органу опіки та піклування мають бути додані:

- акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання;
- свідоцтво про народження дитини;
- медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток;
- у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.

Суд у разі необхідності може вимагати подання інших документів.

Суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком

і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Суд розглядає справу про усиновлення повнолітньої особи з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Для забезпечення таємниці усиновлення розгляд справи може проводитись як у відкритому, так і в закритому судовому засіданні.

Водночас СК України передбачено випадки обмеження права іноземного громадянина на таємницю усиновлення дитини – громадянина України, зокрема, за умови відсутності договору про надання правової допомоги між Україною та державою, громадянином якої є усиновлювач і в яку має переїхати дитина, за умови, що в цій країні усиновлення не є таємним.

Вирішуючи заяву по суті, суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, зокрема, чи дали батьки дитини згоду на це (якщо вона необхідна); чи може заявник бути усиновлювачем; чи є дитина відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення і чи виконано вимоги ст. 218 СК України щодо наявності згоди дитини на усиновлення; чи відповідають висновок органу опіки та піклування і дозвіл на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади встановленим вимогам.

Усиновлення без згоди повнолітніх батьків можливе у випадку, коли суд встановив, що вони, не проживаючи з дитиною понад шість місяців, без поважних причин не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її. Факт ухилення батька (матері) від виховання та утримання дітей може бути підтверджений письмовими доказами (актами, листами тощо), а також показаннями свідків. Однак, якщо батьки не беруть участі у вихованні своєї дитини з поважних причин (хвороба, тривале відрадження тощо), її усиновлення без їхньої згоди є неприпустимим. Не потрібна згода батьків за відсутності будь-яких відомостей про них або, якщо вони позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється, або при усиновленні дітей, покинутих у пологових будинках тощо.

Для усиновлення дитини, батьками якої є неповнолітні особи, крім згоди на усиновлення від них самих, потрібна також згода їхніх батьків.

Відповідно до п. 72 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав

усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 №905, згода дитини на усиновлення надається письмово або усно, залежно від віку та стану здоров'я дитини.

Письмова згода дитини на усиновлення засвідчується представником служби у справах дітей із зазначенням особи, у присутності якої вона була надана, що підтверджується підписом такої особи.

Про надання дитиною усної згоди на усиновлення або здійснення усиновлення без згоди дитини зазначається у висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. При цьому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові представника служби у справах дітей, який проводив бесіду з дитиною, та представника дитячого закладу чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників, у присутності яких дитина надала згоду на усиновлення, або наводяться причини, з яких усиновлення здійснюється без згоди дитини.

Отож, якщо письмова згода дитини на усиновлення не оформлена належним чином, то суд повинен викликати дитину в судові засідання для з'ясування її думки щодо усиновлення за умови дотримання ст.218 СК України.

Наявність або відсутність згоди дитини на усиновлення є істотною обставиною, яку суд обов'язково повинен врахувати. Відсутність згоди дитини на усиновлення має розглядатися судом як серйозна перешкода для її усиновлення, оскільки з боку дитини з тих чи інших причин відсутнє прагнення до утворення сімейних відносин з усиновлювачами. У випадку відсутності згоди дитини на усиновлення суд не може ухвалити рішення всупереч думці дитини.

Важливо! Частиною 1 ст. 210 СК України встановлено, що якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їхньому усиновленні.

Суд повинен з'ясувати факт наявності у дитини, яка усиновлюється, братів та сестер, поставлених на облік для можливого усиновлення, і якщо вони є, з'ясувати наявність обставин, що мають істотне значення, які згідно з ч. 2 ст. 210 СК України дозволяють суду за згодою органу опіки та піклування постановити рішення про усиновлення когось із них або їхнє усиновлення різними особами. За відсутності відповідних

обставин усиновлення дитини в порушення частини першої зазначеної статті Кодексу є перешкодою для ухвалення рішення про усиновлення, а в разі ухвалення є підставою для його скасування.

Рішення про усиновлення повнолітньої особи суд може постановити у виняткових випадках, за умови, що ця особа не має матері, батька або була позбавлена батьківського піклування, беручи при цьому до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

При розгляді справ цієї категорії суди повинні встановлювати додаткові обставини, зокрема необхідність усиновлення і неможливість оформлення іншого правового зв'язку між особою, яку бажають усиновити, та особою, яка хоче це зробити. При цьому звернення до суду із заявою про усиновлення не повинно бути зумовлене бажанням досягти іншого правового наслідку, ніж юридичне оформлення родинного зв'язку.

Важливо! Чинним законодавством не встановлено максимального віку повнолітньої особи, яка може бути усиновлена, однак визначено мінімальну різницю у віці між нею та усиновлювачем – не менше вісімнадцяти років.

За результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення.

У разі задоволення заяви суд зазначає в резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками).

За клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати й місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками.

Відповідно до ч. 1 ст. 231 СК України для зміни імені дитини потрібна її згода, за винятком випадку, коли дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені.

Згода дитини на зміну імені отримується за тими ж правилами, що й згода на усиновлення.

Важливо! *Неприпустимо в резолютивній частині рішення зазначати іноземною мовою прізвище та ім'я дитини після усиновлення.*

Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, відносяться на рахунок заявника (заявників).

Якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення та поновлює розгляд справи.

У разі відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, суд скасовує своє рішення та залишає заяву без розгляду.

Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду.

При розгляді справ про усиновлення необхідно та рекомендується застосовувати такі нормативно-правові акти:

- Конституцію України;*
- Положення глави 5 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, які визначають порядок розгляду справ зазначеної категорії;*
- Сімейний кодекс України від 10.02.2002 №2947-III.*
- Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 №2402-III.*
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 №2342-IV.*
- Постанову КМ України від 08.10.2008 №905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей».*
- Постанову Пленуму Верховного суду України від 30.03.2007 №3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». норми міжнародного права, ратифіковані Україною:*
 - Конвенцію про права дитини від 20.11.1989.*
 - Декларацію про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо у разі передачі дітей на їх виховання та усиновлення на національному та міжнародних рівнях, прийняту Резолюцією Генеральної Асамблеї від 03.12.1986 №41/85.*

5. Розгляд заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку

Право фізичної особи на медичну допомогу закріплено у статтях 3, 49 Конституції України, статті 284 ЦК України, Основах законодавства України про охорону здоров'я та інших нормативних актах, що регулюють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я. Водночас чинним законодавством передбачено можливість застосування медичної допомоги без усвідомленої згоди особи, тобто має місце примусова медична допомога.

Усвідомлена згода особи – це згода, вільно висловлена особою, здатною розуміти інформацію, що надається доступним способом, про характер її психічного розладу та прогноз його можливого розвитку, мету, порядок та тривалість надання психіатричної допомоги, методи, діагностики, лікування та лікарські засоби, що можуть застосовуватися в процесі надання психіатричної допомоги, їхні побічні ефекти та альтернативні методи лікування.

Психіатрична допомога є одним із різновидів медичної допомоги. Психіатрична допомога може надаватись як в добровільному, так і в примусовому порядку.

Основними видами примусової психіатричної допомоги є:

- психіатричний огляд;
- надання амбулаторної психіатричної допомоги;
- надання стаціонарної психіатричної допомоги.

За умов, визначених Законом України «Про психіатричну допомогу», заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи, а заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації подаються до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу.

Заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення цієї допомоги подається до суду

за місцем проживання особи, а про припинення госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку – до суду за місцезнаходженням психіатричного закладу.

Можна виділити такі види судових справ, пов'язаних з питанням надання психіатричної допомоги у примусовому порядку:

- про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку;*
- про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку;*
- про продовження особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку;*
- про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку;*
- про продовження госпіталізації особи до психіатричного закладу у примусовому порядку;*
- про припинення амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку;*
- про припинення госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку.*

У заяві про проведення психіатричного огляду фізичної особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку та її продовження, про госпіталізацію до психіатричного закладу у примусовому порядку та продовження такої госпіталізації повинні бути зазначені підстави для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, встановлені законом.

До заяви про психіатричний огляд або надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку додається висновок лікаря-психіатра, а про продовження примусово амбулаторної психіатричної допомоги, про примусову госпіталізацію, її продовження – висновок комісії лікарів-психіатрів та інші відповідні матеріали.

У заяві фізичної особи або її законного представника про припинення амбулаторної психіатричної допомоги чи госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку мають бути зазначені обставини і докази, на яких ґрунтуються ці вимоги.

У випадках, коли відповідно до закону госпіталізація у примусовому порядку була проведена за рішенням лікаря-психіатра і визнана доцільною комісією лікарів-психіатрів, психіатричний заклад, в якому перебуває особа, направляє до суду заяву про її госпіталізацію у примусовому порядку упродовж 24 годин.

Заява про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку розглядається судом у такі строки з дня її надходження до суду:

- про госпіталізацію особи до психіатричного закладу – протягом 24 годин;
- про психіатричний огляд – протягом трьох днів;
- про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом десяти днів.

Важливо! Дотримання строків звернення до суду із відповідною заявою та строків розгляду заяви у суді є надзвичайно важливим в контексті недопущення порушення прав людини. Оскільки надання стаціонарної психіатричної допомоги є обмеженням права на свободу і особисту недоторканність людини, а особа, якій стаціонарна психіатрична допомога надається у примусовому порядку, набуває статусу затриманої особи.

Справа за заявою про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку чи про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізацію у примусовому порядку розглядається за присутності особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, з обов'язковою участю прокурора, лікаря-психіатра, представника психіатричного закладу, що подав заяву, та законного представника особи, стосовно якої розглядаються питання, пов'язані з наданням психіатричної допомоги.

У зазначеній категорії справ прокурор є самостійним учасником провадження, основним завданням якого є забезпечення додержання закону всіма учасниками судового процесу, з метою постановлення судом законного, обґрунтованого і вмотивованого рішення.

Особа, відносно якої розглядаються питання щодо її примусової госпіталізації, має такі права:

- особисто брати участь в судових засіданнях при вирішенні питань, які пов'язані з наданням їй психіатричної допомоги та будь-яких обмежень;
- представляти свої інтереси в суді протягом розгляду справи;
- згідно із Законом України «Про безоплатну правову допомогу» особа має право на допомогу зі складанням документів процесуального характеру.

З урахуванням стану здоров'я особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, її участь у розгляді справи може відбуватися у режимі відеоконференції з психіатричного закладу, в якому перебуває така особа, про що суд зазначає в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Залежно від встановлених обставин суд ухвалює рішення про задоволення заяви або про відмову в її задоволенні, яке підлягає негайному виконанню. Оскарження рішення не зупиняє його виконання.

Рішення про задоволення заяви лікаря-психіатра, представника психіатричного закладу є підставою для надання відповідної психіатричної допомоги у примусовому порядку. Рішення про відмову в задоволенні заяви про продовження амбулаторної психіатричної допомоги, продовження госпіталізації, а також рішення про задоволення заяви фізичної особи чи її законного представника є підставою для припинення надання зазначеної примусової психіатричної допомоги.

Якщо під час судового засідання особа заявляє про застосування до неї насильства під час примусової госпіталізації або, незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час примусової госпіталізації, суддя зобов'язаний забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи та надіслати відповідному органу досудового розслідування окрему ухвалу щодо необхідності проведення дослідження фактів застосування насильства та вжиття необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством.

При розгляді справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку важливо усвідомлювати усю складність цієї категорії справ та наслідки прийнятих судових рішень.

У практиці Європейського суду з прав людини уже давно сформовано стандарти прав осіб з психічними захворюваннями. Зокрема, у рішенні по справі «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24.10.1979 визначено, що особа не може бути позбавлена волі як «психічно хвора», якщо не дотримано трьох мінімальних умов:

- має бути достовірно доведено, що особа є психічно хворою;
- психічний розлад повинен бути такого виду або ступеня, що слугує підставою для примусового тримання у психіатричній лікарні;
- обґрунтованість тривалого тримання у психіатричній лікарні залежить від стійкості такого захворювання.

Варто відзначити, що Україна має негативний досвід розгляду Європейським судом з прав людини справ за заявами про порушення прав людини при примусовій госпіталізації до психіатричного закладу. Так, у рішенні по справі «М. проти України» від 19.04.2012 констатовано факт порушення п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав та основоположних свобод при проведенні другої, третьої та четвертої госпіталізації заявниці до психіатричного закладу. Моральну шкоду, завдану заявниці, оцінено у дванадцять тисяч євро. Порушення вищезазначеної статті Конвенції встановлено і під час розгляду справи «Акопян проти України» від 05.06.2014.

При розгляді справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку необхідно та рекомендується застосовувати такі нормативно-правові акти:

- Конституцію України;
- Положення глави 10 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, які визначають порядок розгляду справ зазначеної категорії;
- Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 №2801-XII;
- Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 №1489-III;
- рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються зазначених відносин: а) у справі «М. проти України» від 19.04.2012 №2452/04;

б) у справі «Акопян проти України» від 05.06.2014 №12317/06;
в) у справі «Заїченко проти України» від 26.02.2015 №45797/09;

г) у справі «Вінтерверп проти Нідердландів» від 24.10.1979; -
норми міжнародного права, ратифіковані Україною:

а) Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950;

б) Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1991 (Резолюція №46/119);

в) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про захист прав людини і гідності осіб з психічними розладами» від 22.09.2004 №10;

г) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Стосовно правового захисту осіб, які страждають на психічні розлади, що примусово утримуються як пацієнти» від 22.02.1983 №R(83)2;

д) рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Щодо ситуації з психічними захворюваннями» від 08.10.1977 №818.

6. Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу

Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я, Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» передбачається можливість госпіталізації та лікування осіб, які хворі на небезпечні інфекційні хвороби, при чому у випадках та порядку, встановлених законами, може проводитися госпіталізація та лікування у примусовому порядку.

Згідно зі статтею 11 Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз», у разі якщо хворі на заразні форми туберкульозу, у тому числі під час амбулаторного чи стаціонарного лікування, порушують протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб, з метою запобігання поширенню туберкульозу за рішенням суду вони можуть бути примусово госпіталізовані до протитуберкульозних закладів, що мають відповідні відділення (палати) для розміщення таких хворих.

Для розгляду справ зазначеної категорії встановлено альтернативну територіальну підсудність. Заява про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу подається до суду за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим, або до суду за місцем виявлення такого хворого.

Заява про продовження лікування хворого, щодо якого раніше було винесене рішення про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу подається за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим.

Якщо у хворого вперше встановлено заразну форму туберкульозу, але він не звернувся до лікувальної установи для проходження лікування, така заява повинна подаватись до суду за місцем виявлення хворого на заразну форму туберкульозу.

У заяві про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації мають бути зазначені встановлені законом підстави для такої госпіталізації. До заяви додається мотивований висновок лікаря про необхідність примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, в якому зазначається строк, протягом якого буде проведено лікування.

Заява подається протягом 24 годин з часу виявлення порушення хворим на заразну форму туберкульозу проти епідемічного режиму.

Під ухиленням від проходження лікування слід розуміти відмову хворого приймати ліки, недотримання режиму лікування, переховування, невиконання інших приписів лікаря-фтизіатра, нез'явлення за викликом лікаря для проведення огляду чи взяття інших необхідних аналізів тощо.

Справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд розглядає не пізніше 24 годин після відкриття провадження у справі.

Тривалий розгляд справ зазначеної категорії є неприпустимим як з точки зору порушення вимог процесуального закону, так і виходячи з того, що весь час хворий перебуває у суспільстві та становить загрозу зараження для оточуючих.

Особі має бути надано право особистої участі в судовому засіданні, за винятком випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така особа становить загрозу розповсюдження хвороби. Право особи, щодо якої розглядається заява, на участь у судовому засіданні не є переважаючим і можливість участі особи вирішується в кожному конкретному випадку. Суд повинен оцінити реальний ризик, який така особа несе для оточуючих.

Участь у розгляді справи представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі, представника особи, стосовно якої вирішується питання про примусову госпіталізацію або про продовження строку примусової госпіталізації, є обов'язковою.

Суд повинен встановити, що особа хворіє саме на заразну форму туберкульозу; особа порушує протиепідемічний режим, що ставить під загрозу зараження туберкульозом інших осіб; особа відмовляється проходити лікування в добровільному порядку.

Розглянувши заяву про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, суд ухвалює рішення яким відхиляє або задовольняє заяву.

Судове рішення повинне відповідати загальним вимогам до рішення суду, встановленим ЦПК України. Оскільки примусова госпіталізація передбачає обмеження свободи особи, то у мотивувальній частині рішення повинно бути зазначено, якими зібраними у справі доказами підтверджено (не підтверджено) наявність визначених законом підстав для примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу чи продовження строку госпіталізації.

Важливо! У резолютивній частині рішення обов'язково має бути зазначено строк примусової госпіталізації, тривалість якого не повинна перевищувати трьох місяців.

Рішення про задоволення заяви підлягає негайному виконанню та є підставою для примусової госпіталізації або продовження

строку примусової госпіталізації особи в протитуберкульозному закладі на встановлений законом строк.

Після набрання законної сили рішенням суду, суд надсилає рішення відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони майна особи, стосовно якої ухвалено рішення суду.

При розгляді справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу необхідно та рекомендується застосовувати такі нормативно-правові акти:

– Конституцію України;
– главу 11 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України, якою встановлено порядок розгляду вищезазначених справ;

– Закон України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 05.07.2001

№2586-III;

– Основи Законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 №2801-XII;

– Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 №4004-XII;

– Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 №1645-III;

– Постанову Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 №926 «Деякі питання протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДУ»;

– Постанову Кабінету Міністрів України від 23.04.1999 №667 «Про комплексні заходи боротьби з туберкульозом»;

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.07.1996 №233 «Про затвердження Інструкцій щодо надання медико-санітарної допомоги хворим на туберкульоз»;

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21.12.2012 №1091 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при туберкульозі».

– Узагальнення практики розгляду судами справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, підготовлене Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Джерела:

1. Актуальні питання судового розгляду справ про усиновлення. Г. Мудрецька, Е. Рагімова. Порівняльно-аналітичне право, 2015, №4 Інтернет. – Режим доступу: [http:// www.par.in.ua/4_2015/39.pdf](http://www.par.in.ua/4_2015/39.pdf)

2. Аналіз деяких аспектів встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою. Н.Адаховська. Часопис цивілістики, 2015, №19. Інтернет.

– Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8485/21.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Деякі особливості судового розгляду та судового рішення у справах про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку. О. Погребняк. Форум права, 2012, №1. Інтернет. – Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2012_1_122

4. Написання судових рішень. Посібник для суддів. К.: Юрінком Інтер, 2010 Інтернет.

– Режим доступу: <https://court.gov.ua/userfiles/UROL%20Judicial%20Opinion%20Writing%20Handbook%2003062010.pdf>

5. Окремі аспекти врегулювання правового статусу безвісно зниклих осіб у діяльності правоохоронних органів. А. Кличков. Науковий вісник публічного та приватного права, 2017, №3. Інтернет. – Режим доступу: <http://www.nvpppp.in.ua/vip/2017/3/34.pdf>

6. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теорія і практика (теоретико-правовий аспект). Монографія. М. Ясинок, 2014. Інтернет. – Режим доступу: http://repo.sau.sumy.ua/bitstream/123456789/2099/1/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82i_%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%83_%D1%86%D0%B8%D0%B2i%D0%BB_%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB_%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2i_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0i%D0%BD%D0%B8.pdf

7. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Навчальний посібник. С. Васильєв. Харків, 2012. Інтернет. – Режим доступу: http://jurfak.univer.kharkov.ua/kafedry/kaf_civil-prav/Vasilyev_S_V_Osoblivosti_rozglyadu.pdf

8. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К. : Ваїте, 2016 Інтернет. – Режим доступу: [http://nsj.gov.ua/files/1485510942Opinion_writing_civil_and_criminal_maaers%20\(27.01.2017\).pdf](http://nsj.gov.ua/files/1485510942Opinion_writing_civil_and_criminal_maaers%20(27.01.2017).pdf)

9. Примусова психіатрична допомога за законодавством України в світлі практики Європейського суду з прав людини. А. Соколюк. Інтернет. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5928/Sokoliuk.pdf?sequence=1>

10. Проблемні аспекти окремого, наказного провадження та заочного розгляду справи в межах цивільного процесуального законодавства України. Н. Тульчевська. Держава та регіони. Серія «Право», 2016, №1

11. Про деякі питання підсудності справ про усиновлення. С. Журило. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю. С. Червоного. Одеса, 2015 Інтернет. – Режим доступу: – <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3789>

12. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою. О. Шиманович. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки», 2010, №1. Інтернет. – Режим доступу: http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/12_shimanovich.pdf

13. Розгляд судом справ про усиновлення. С. Чванкін. Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського. Одеса, 2016.

Інтернет. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5384/Chvankin%20S.%20%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

14. Структура справ окремого провадження за новим цивільним процесуальним кодексом України. Ю. Білоусов. Університетські наукові записки, 2007, №1. Інтернет. – Режим доступу: http://univer.km.ua/staai/8.bilousov_yu._v._struktura_sprav_okremoho_provadhennya_za_novym_tsyvilnym_protseualnym_kodeksom_ukrayiny_.pdf

15. Судовий розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. І. Сказко. Науковий часопис Національної академії прокуратури України, 2016, №3. Інтернет. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/11-2016/skazko.pdf>

16. Цивільне процесуальне право України. Підручник для магістрів та аспірантів. За заг. ред. д.ю.н., професора М. Ясинка. К. : Алерта, 2016. Інтернет. – Режим доступу: <http://repo.sau.sumy.ua/bitstream/123456789/4021/1/%D0%A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.%20%D0%AF%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D0%9C.%D0%9C.%202016.pdf>)

17. Цивільне процесуальне право у схемах. Навчальний посібник. О. Штефан. К. : МАУП, 2004. http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/PR4_09.PDF

IV. ПРИСЯЖНИЙ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

«Справедливість – такий же необхідний для життя продукт, як і хліб»

німецький філософ Людвіг Берне.

1. Загальні засади та правове регулювання

Правосуддя в Україні здійснюють професійні судді, а у передбачених законом (для кримінального процесу – Кримінальним процесуальним кодексом України) випадках, також і присяжні (ч. 1 ст. 127 Конституції України).

Відповідно до ст. 6 Основного Закону України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Основними нормативно-правовими (законодавчими) актами системи кримінального правосуддя в Україні (джерелами права) є:

- Конституція України, яка окреслює загальні рамки для здійснення кримінального обвинувачення і закріплює конституційні гарантії прав і свобод для підозрюваного/ обвинуваченого, є основним джерелом права України;

- міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, якими встановлюються визнані міжнародною спільнотою фундаментальні гарантії та ключові обмеження у здійсненні кримінального переслідування, дотримання яких є обов'язковим, бо це є міжнародним зобов'язанням України (наприклад, Конвенція про захист прав і основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97);

- Кримінальний кодекс України (далі – КК України) – єдиний нормативно-правовий акт в Україні, який визначає, які суспільно небезпечні винні діяння є злочинами (встановлює склад такого злочину) та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили;

- Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) – визначає конкретні особливості та передбачає чіткі процедури здійснення правосуддя (досудового розслідування

і судового розгляду) у кримінальному провадженні в Україні, у тому числі, встановлює правовий статус, зміст та обмеження щодо діяльності (предмету розгляду) інституту присяжного;

– Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який визначає організацію судової влади та загальні положення про здійснення правосуддя в Україні, порядок добору та вимоги до професійних суддів і присяжних;

– Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що гарантує застосування Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, виконання державою рішень Європейського суду з прав людини та визнання його практики як джерела права в Україні під час розгляду кримінальних справ.

Окрім того, сучасний підхід до визначення правової природи судових рішень (в англосаксонській системі права – «судові прецеденти») розглядає їх як важливу складову ієрархії джерел права та звертає увагу на важливість врахування судової практики (судових прецедентів) під час практичного тлумачення чинного законодавства для правильного його застосування.

Так, Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики (ч. 3 ст. 125 Конституції України, ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Зважаючи на те, що інститут присяжних – форма здійснення судової влади держави громадянами України шляхом їхньої безпосередньої участі у відправленні правосуддя, суд присяжних є судом у розумінні системи судоустрою України, у зв'язку з чим на присяжних поширюються обов'язки щодо врахування висновків про застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, тобто прецедентної практики українських судів.

*Верховний Суд, виходячи з обставин конкретної справи, суті спірних правовідносин і змісту позовних вимог, надає зразок тлумачення нормативного припису. Цей зразок, згідно з принципом *stare decisis* («стояти на вирішеному») є обов'язковим для врахування судами нижчих рівнів при вирішенні аналогічних справ. Єдиної думки у науковій спільноті стосовно того, чи створює таке тлумачення новий нормативний припис, немає. Але, з огляду на те, що за логічним обсягом тлумачення нормативних приписів є не лише буквальним, можливе обґрунтування того, що Верховний Суд, даючи звужувальне або розширюване тлумачення нормативного припису, створює нове правило, яке раніше в такому вигляді формалізоване не було.*

Джерело: Виступ судді Великої Палати Верховного Суду Дмитра Гудими 4 березня 2019 року на освітній платформі Legal High School – <https://court.gov.ua/press/news/659343/>.

Окрім того, згідно ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав та основоположних свобод (далі – Конвенція) та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерело права, оскільки вона є частиною національного законодавства України.

Загалом, суддею системи судоустрою України, відповідно до ст. 3 КПК України, може бути або професійний суддя, або присяжний. Водночас суд присяжних може бути утвореним і здійснювати правосуддя виключно при місцевому загальному суді першої інстанції (ч. 2 ст. 383 КПК України).

Слухання судом справ у кримінальній юстиції зазвичай є об'ємним, довготривалим та доволі тяжким процесом, адже категорії проблем, які там розглядаються, пов'язані з найбільш серйозними порушеннями закону, що характеризуються термінами: «злочин» або «кримінальне правопорушення».

Відповідно до ч. 1 ст. 383 КПК України, кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України, однак з особливостями, встановленими параграфом 2 глави 30 цього Кодексу.

Склад суду у суді першої інстанції у різних за складністю злочинах (кримінальних правопорушеннях)

Переважна більшість кримінальних справ – одноособовий склад суду (один професійний суддя).

Кримінальні справи, у яких передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років – колегіальний склад суду (троє професійних суддів).

Кримінальні справи, у яких передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі:

колегіальний склад суду (троє професійних суддів)

суд присяжних (за клопотанням обвинуваченого) (двоє професійних суддів і троє присяжних)

Статтю 12 Кримінального кодексу України встановлена класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості, відповідно до якої, особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк (ч. 1 ст. 64 КК України).

Отже, суд присяжних може розглядати кримінальні справи виключно щодо особливо тяжких злочинів, за які передбачається найтяжче покарання у виді довічного позбавлення волі (ч. 3 ст. 1 КПК України).

Водночас з метою захисту фундаментальних моральних засад суспільства, ч. 2 ст. 64 КК України встановлено чітке обмеження на застосування такого виду покарання до конкретних категорій осіб, зокрема довічне позбавлення волі не застосовується щодо:

- осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років;

- осіб, що вчинили злочини у віці понад 65 років;
- жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку;
- осіб, які вчинили готування до злочину або замах на вчинення злочину, окрім ситуацій вчинення готування або замаху на вчинення злочинів проти основ національної безпеки України або злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Водночас звертаємо увагу, що суд присяжних може розглядати, згідно з ч. 3 ст. 31 КПК України, кримінальні справи, обвинуваченим у яких є зазначені категорії осіб, однак, за результатами такого розгляду, у випадку визнання осіб винуватими у вчиненні особливо тяжкого злочину, суд присяжних НЕ може призначити покарання у виді довічного позбавлення волі у зв'язку з обмеженням, встановленим ч. 2 ст. 64 КК України.

Також, обов'язковою складовою, яка впливає із ч. 3 ст. 31 КПК України, ініціювання слухання кримінальної справи у суді присяжних є відповідне бажання обвинуваченого (-их), виражене у клопотанні (-ях) до головуючого у судовому процесі про розгляд його (-їхньої) справи саме судом присяжних.

У випадку, якщо судом розглядається кримінальна справа одночасно стосовно кількох обвинувачених і якщо хоча б один з них заявив клопотання про розгляд справи судом присяжних, то вся справа щодо усіх обвинувачених обов'язково має розглядатися виключно судом присяжних.

2. Склад злочину

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2 КПК України).

Відповідно до теорії кримінального права, склад злочину – це сукупність встановлених законом про кримінальну відповідальність обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують певне суспільно небезпечне діяння як злочин. Неспроможність довести хоча б одну з таких ознак свідчить про відсутність у діянні особи складу злочину, що, у свою чергу, згідно з ч. 1 ст. 2 КПК України, унеможливорює притягнення її до кримінальної відповідальності та є очевидною підставою для закриття справи.

Заведено виділяти такі обов'язкові (загальні) елементи складу злочину:

1. Суб'єкт злочину – той, хто вчиняє злочин (фізична особа-громадянин України, особа без громадянства, іноземець).

Обов'язкові критерії:

- вік: 16 років (базовий), 14 років (щодо окремих злочинів) – ст. 22 КК України;
- стан психічного здоров'я*, а саме такі його виміри:
- осудність, тобто стан, у якому особа під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними;
- обмежена осудність, тобто стан, у якому особа під час вчинення злочину не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними;
- неосудність, тобто стан, у якому особа під час вчинення злочину не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

2. Об'єкт злочину – суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм шкоди або створюючи загрозу завдання такої шкоди (якщо вбивство, то об'єктом злочину є життя особи, якщо викрадення майна, то власність, якщо хуліганство, то об'єктом є громадський порядок).

3. Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішній прояв суспільного посягання, що проявляється через усвідомлення суб'єктом злочину протиправності та суспільної небезпечності свого діяння. Кримінально-правовою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є «вина», яка, відповідно до ст. 23 КК України, є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності.

У кримінальному законі виділяють такі види вини (суб'єктивної сторони):

- умисел (прямої чи непрямої) (ст. 24 КК України);
- необережність (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість) (ст. 25 КК України).

4. Об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільного посягання, яке є фактичним результатом вчиненого злочину. В залежності від різновиду об'єктивної сторони виділяють такі типи складів злочинів:

* Статтею 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» встановлена презумпція психічного здоров'я, яка передбачає, що доки інше не буде встановлено, кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу.

- матеріальний – злочин є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків (вбивство, крадіжка, шахрайство);
- формальний – злочин є закінченим з моменту вчинення небезпечного діяння (державна зрада, вимагання, контрабанда, тощо);
- усічений – злочин вважається закінченим з моменту попередньої злочинної діяльності, тобто на стадії готування або замаху (створення злочинної організації, бандитизм, тощо).

Слід зазначити, що окремі ознаки елементів складу злочину є обов'язковими для всіх складів злочину, а інші є обов'язковими лише для окремих, якщо вони безпосередньо виписані у відповідній нормі кримінального закону та (або) прямо впливають з її змісту. Перша група ознак має назву «обов'язкові», друга група – «факультативні». У науковій літературі висловлюється позиція називати ці ознаки «загальні» та «індивідуалізовані».

Отже, обов'язкові (загальні) ознаки елементів складу злочину є у будь-якому складі злочину, адже без них «складу злочину» як і самого злочину не існує. Саме тому відсутність хоча б однієї з обов'язкових ознак елементів складу злочину свідчить і про відсутність злочину в цілому.

До факультативних (індивідуалізованих) ознак елементів складу злочину зазвичай відносяться:

- місце, час, обставини вчинення злочину (об'єктивна сторона складу злочину);
- мотив, мета, емоційний стан під час вчинення злочину (суб'єктивна сторона складу злочину).

Отже, доведеність під час розгляду судом кримінальної справи усіх 4-ох ознак елементів (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона і суб'єктивна сторона складу злочину) у їх сукупності є єдино можливим критерієм, що може свідчити про існування чи відсутність фактів, що підтверджують вчинення даним суб'єктом відповідного злочину.

3. Категорії справ, що можуть розглядатися судом присяжних

Перелік злочинів, за які КК України передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі та які потенційно є предметом розгляду судом присяжних, можуть бути класифіковані за різними

критеріями, одним із яких є класифікація за змістом суспільно-небезпечного діяння:

1. Злочини проти основ національної безпеки:
 - частина 3 статті 111 КК України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України);
 - стаття 112 КК України (посягання на життя державного чи громадського діяча).
2. Злочини проти життя та здоров'я особи:
 - частина 2 статті 115 КК України (умисне вбивство).

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ про злочини проти життя та здоров'я особи Пленум Верховного Суду України 7 лютого 2003 року затвердив Постанову №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», яка є обов'язковою для застосування при розгляді цієї категорії справ.

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03/print>

3. Злочини проти громадської безпеки:
 - частина 3 статті 258 (терористичний акт).
4. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення:
 - частина 3 статті 321 примітка 1 (фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів).

З метою забезпечення однакового і правильного застосування судами чинного законодавства у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та роз'яснення питань, які виникають у судовій практиці, Пленум Верховного Суду України 26 квітня 2002 року затвердив Постанову «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів».

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02>.

5. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів:

- стаття 348 (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця);
 - стаття 348 примітка 1 (посягання на життя журналіста).
6. Злочини проти правосуддя:
- стаття 379 (посягання на життя судді чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя);
 - стаття 400 (посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги).
7. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини):
- частина 5 статті 404 (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків);
 - частина 2 статті 438 (порушення законів та звичаїв війни);
 - частина 2 статті 439 (застосування зброї масового знищення)
 - частина 1 статті 442 (геноцид);
 - стаття 443 (посягання на життя представника іноземної держави);
 - частина 3 статті 447 (найманство).

З метою виявлення найхарактерніших помилок на практиці, а також розв'язання спірних питань, що виникають при застосуванні судами законодавства про військові злочини у сфері службової діяльності у військовій палаті Верховного Суду України 1 січня 2002 року було затверджено практику застосування судами законодавства про військові службові злочини.

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/n2002700-02>.

Як впливає із наведеного, Кримінальний кодекс України передбачає широке різноманіття суспільно-небезпечних винних діянь (особливо тяжких злочинів), покарання за які може бути встановлено судом, у тому числі, судом присяжних, зокрема і у виді довічного позбавлення волі.

Отже, суд присяжних НЕ здійснює правосуддя у конкретно визначених категоріях кримінальних справ, щодо конкретно визначених обвинувачених чи у конкретно визначених судах,

інститут присяжного, перш за все, спрямований на забезпечення справедливості і безсторонності під час розгляду найтяжчих кримінальних справ у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України, стосовно особливо тяжких злочинів конкретно визначених Кримінальним кодексом України.

Окрім того, на ступінь суспільної небезпеки і відповідно кримінально-правову кваліфікацію діянь правопорушників впливає ще один засадничий інститут кримінального права – співучасть (розділ VI КК України), яка, згідно ст. 26 КК України, визначається як умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Статтю 27 КК України встановлені види співучасті за градацією від найвищого за критерієм суспільної небезпечності протиправного діяння (виконавець або співвиконавець) до найнижчого (пособник).

Особливості застосування інституту співучасті у вчиненні злочину під час визначення кримінальної відповідальності співучасників як обставини, що обтяжує відповідальність (покарання), передбачені ст. ст. 29, 67 КК України.

Також ч. ч. 6, 7 ст. 27 КК України встановлені винятки, відповідно до яких, діяння, що формально підпадають під поняття «співучасті у злочині» не є такими, у зв'язку з чим, вони не є обставинами, що обтяжують покарання та вчинення таких діянь не тягне за собою кримінальну відповідальність.

Закон про кримінальну відповідальність у ст. 28 КК України визначає чотири різновиди співучасті, в залежності від складності попереднього планування, спільності кожного з учасників у реалізації об'єктивної сторони складу злочинів, спрямованості їхнього умислу та системності вчинення ними суспільно-небезпечних діянь, злочин може бути вчинений:

- групою осіб (двоє або більше) без попередньої змови між собою;
- групою осіб (двоє або більше) за попередньою змовою;
- організованою групою (троє або більше), якщо вони попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання та об'єднані єдиним планом;
- злочинною організацією (п'ятеро і більше), тобто стійким ієрархічним об'єднанням, що попередньо зорганізувалося для спільної діяльності з метою вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

З метою однакового і правильного застосування судами законодавства при розгляді кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями, Пленумом Верховного Суду України 23 грудня 2005 року затверджено Постанову №13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>.

Таким чином, вивчення та правильне застосування інституту співучасті у вчиненні злочину є важливим для кожного присяжного, адже суд присяжних у переважній більшості розглядає складні за своєю правовою природою та особливо тяжкі за своєю суспільною небезпекою види злочинів, які потребують системного планування та реалізації низкою осіб (співучасників) та навряд можна вчинити одноособово (самостійно).

4. Порядок відбору суду присяжних

Перш за все, звертаємо увагу на обмеження щодо участі присяжного у кримінальному процесі встановлені ст. 75 КПК України, відповідно до яких, присяжний не бере участь у слуханні кримінальної справи, якщо:

1. він має інший процесуальний статус, тобто є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;

2. він попередньо брав участь у цій кримінальній справі як свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник;

3. він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах справи;

4. існують обставини об'єктивного та (або) суб'єктивного характеру, які викликають сумнів у його неупередженості;

5. відбулось протиправне втручання сторонніх осіб в автоматизовану систему документообігу суду під час визначення присяжних для судового розгляду, що істотним чином вплинуло на результати такого розподілу;

6. наявність будь-яких родинних зв'язків між собою у складі суду присяжних.

Відповідно до ч. 6 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у разі розгляду справи за участю присяжних, їхній персональний склад визначається за допомогою Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи, якщо інше не встановлено законом. У суді функціонує автоматизована система документообігу суду, що забезпечує визначення присяжних для судового розгляду з-поміж осіб, які внесені до списку присяжних (ст. 35 КПК України).

Після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з-поміж осіб, котрі внесені до списку присяжних (ч. 1 ст. 385 КПК України).

Водночас після відкриття судового засідання здійснюється вже відбір присяжних, під час якого за правилами ст. 387 КПК України питання, пов'язані зі звільненням присяжного від участі в розгляді кримінального провадження або із самовідводом чи відводом присяжного, вирішуються ухвалою суду у складі двох суддів, що постановляється після проведення наради на місці без виходу до нарадчої кімнати, крім випадків, коли вихід до нарадчої кімнати буде визнаний судом необхідним.

Таким чином, слід відрізнити процедуру виклику присяжних згідно з положеннями ст. 385 КПК України (попередній відбір) та процедуру відбору присяжних у порядку, передбаченому ст. 387 цього Кодексу.

Джерело: Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 725/3927/16-к (провадження № 51-4798км18) від 30 липня 2019 року – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83482698>.

Отже, законом встановлений єдиний порядок визначення осіб, які можуть стати присяжними для розгляду конкретних кримінальних справ – за допомогою автоматизованої системи документообігу суду. При чому, їх обирають виключно з-поміж осіб, які внесені до списку присяжних.

Процедура внесення осіб до списку присяжних встановлена ст. 64 КПК України та передбачає таку послідовність вчинення дій:

1. Територіальне управління Державної судової адміністрації України визначає необхідну кількість присяжних та звертається з поданням до відповідних місцевих рад.

2. Місцеві ради оголошують добір присяжним, описуючи процедуру такого добору, обмеження, можливості, права і обов'язки присяжного.

3. Громадяни подають до міської ради заяву про включення до списку присяжних, у якій надають згоду стати присяжним і до якої додають:

- копію 1, 2 і 13 сторінок паспорта громадянина України (ід-картки);
- копію облікової картки платника податків (РНОКПП);
- копію трудової книжки або пенсійного посвідчення;
- довідку про відсутність судимостей і психічних захворювань;
- документ, що підтверджує вільне володіння державною мовою.

Міська рада формує і затверджує список громадян, які постійно проживають на території, на які поширюється юрисдикція місцевого суду і які дали згоду бути присяжними та передає відповідний список до відповідного місцевого суду, в тому числі в електронній формі. Зазначені особи Апаратом вносяться до автоматизованої системи документообігу суду.

Список присяжних затверджується один раз на три роки і переглядається виключно в разі необхідності заміни осіб, які вибули зі списку присяжних.

5. Стандарти доказування

Принципом, який пронизує усю систему кримінальної юстиції, є те, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом (ч. 2 ст. 17 КПК України).

Концепція стандартів походить із англо-саксонської правової традиції, однак останнім часом міцно закріпилася у чинного кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 94 КПК України) та знайшла своє тлумачення, як у справах Європейського суду з прав людини (обов'язкові до застосування), так і у практиці вітчизняного Верховного Суду (має враховуватись).

Так, стандарт доказування зазвичай визначається як рівень імовірності, за якого факти вважаються доведеними, тобто суд, здійснюючи оцінку доказів за внутрішнім переконанням формує у своїй свідомості суб'єктивне враження, результатом чого є переконання про об'єктивне існування чи ні якогось факту.

Різниця у стандарті доказування цивільного та кримінального процесів є фундаментальною, оскільки у цивільному правосудді за основу береться т. зв. стандарт «найбільшої доведеності» або ж «баланс ймовірностей» (з розумним ступенем достовірності), тобто судові рішення ухвалюється на користь тієї сторони, яка обґрунтувала свої доводи у законний спосіб найефективніше.

Водночас у вітчизняному кримінальному правосудді України ключовим стандартом доказування є необхідність доведеності стороною обвинувачення винуватості особи у вчиненні злочину «поза розумним сумнівом» (beyond a reasonable doubt) (ст. ст. 17, 92, 94 КПК України).

Обвинувальний вирок може бути постановлений судом лише в тому випадку, коли вина обвинуваченої особи доведена поза розумним сумнівом. Тобто, дотримуючись засади змагальності, та виконуючи, свій професійний обов'язок, передбачений ст. 92 КПК України, обвинувачення має довести перед судом за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів, що існує єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, а саме винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого їй пред'явлено обвинувачення.

Джерело: Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 712/13361/15 (провадження № 51-1604км18) від 12.06.2018 року – [http:// www.reyestr.court.gov.ua/Review/74777387](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74777387).

Так, статтю 94 КПК України встановлено, що суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожен доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Відповідно до ст. 62 Конституції України, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Так, з метою удосконалення цих конституційних положень ч. 3 ст. 373 КПК України передбачено, що обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Загалом, практика Європейського суду з прав людини та Верховного Суду дає таке розуміння стандарту доказування «поза розумним сумнівом»:

– при оцінці доказів суд керується критерієм доведення «поза розумним сумнівом», доведення якого має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою (справи «Авшар проти Туреччини», «Кобець проти України»);

– деталі обвинувачення у кримінальному процесі мають дуже суттєве значення, а його неконкретність розглядається ЄСПЛ як порушення права на захист (справа «Маттоціа проти» від 25.07.2000 р.);

– максимальний стандарт, що стосується питань, які виникають під час визначення кримінальної відповідальності (справа Севтан Везнедароглу проти Туреччини);

– сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винуватим у вчиненні цього злочину, тобто існує єдина версія, яка є розумною і достатньою для визнання особи підсудного за пред'явленим обвинуваченням (постанова Верховного Суду у складі Кримінального касаційного суду у справі No 688/788/15-к (провадження No 51-597км17) від 04.07.2018 р.);

– для дотримання стандарту доведення «поза розумним сумнівом» недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версією захисту, обвинувачення має довести перед судом за допомогою належних, допустимих

та достовірних доказів, що існує єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, а саме винуватість особи у вчиненні злочину, щодо якого їй пред'явлено обвинувачення (постанова Верховного Суду у складі Касаційного кримінального суду у справі No 712/13361/15 від 12.06.2018 р.).

– наявність сумнівів не узгоджується зі стандартом доказування «поза розумним сумнівом» (справа «Ірландія проти Сполученого Королівства»).

Отже, ключову роль у кримінальному процесі відіграє стандарт доказування – переконання «поза розумним сумнівом», який є обов'язковим для застосування судом присяжних при оцінці усіх складових будь-якої кримінальної справи, що розглядатиметься, та має бути обдуманим і проговореним складом суду при винесенні остаточного вироку.

6. Основи призначення покарання

Ключовою тезою і водночас мірилом правильності під час вирішення судом присяжних питання про призначення справедливого покарання особі, яка вчинила злочин, має бути формула, яка каже, що призначене покарання має бути «необхідним й достатнім для виправлення та попередження» нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КПК України).

Тобто, будь-яке покарання має відповідати двом критеріям:

- необхідності;
- достатності;

та завжди бути спрямовані виключно на:

- виправлення злочинця;
- запобігання новим злочинам.

Статтею 65 КПК України встановлено ключові принципи призначення покарання, які визначають базові правила, що є обов'язковими до виконання. Це, по-перше, врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, особу підсудного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (за наявності). По-друге, призначення міри покарання виключно у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. По-третє, обов'язковим, з точки зору системності права, є врахування положення Загальної частини КК України.

Під обставинами, які пом'якшують та обтяжують покарання, мають на увазі різного роду чинники, що стосуються особи суб'єкта злочину і вчиненого протиправного діяння, які зменшують або підвищують суспільну небезпечність злочину і злочинця, а отже і ступінь його відповідальності.

Так, перелік обставин, які пом'якшують покарання визначений ст. 66 КПК України та не є вичерпним, тобто будь-яка об'єктивна обставина суспільного життя потенційно може бути «обставиною, що пом'якшує покарання», якщо це є справедливим та зрозумілим кожному та тестується через концепт «стороннього спостерігача», що ґрунтується на тому, що будь-хто у відповідних умовах, ймовірніше, вчинив би аналогічне діяння.

Водночас перелік обставин, що обтяжують покарання, визначений ст. 67 КПК України та є вичерпний, тобто таким, що не може бути розширений судом, попри будь-які суб'єктивні ставлення сторонніх осіб до того конкретного діяння, вчиненого винуватою особою.

Чинним законодавством визначено 2 способи призначення покарання:

1. за сукупністю злочинів (ст. 71 КПК України) – суд призначає покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, а потім визначає остаточне покарання шляхом:

- поглинення менш суворого покарання більш суворим;
- повного складання призначених покарань;
- часткового складання призначених покарань.

2. за сукупністю вироків (ст. 71 КПК України) – суд до покарання, призначеного за новим вироком, приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком:

- повноцінно;
- частково.

Також, кримінальним процесуальним законом визначено особливості:

- призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті (ст. 68 КПК України);
- призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КПК України);
- призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69, прим.1 КПК України).

Строки покарання, згідно ст. 73 КПК України, обчислюються в роках, місяцях та годинах, або в окремих випадках (наприклад, при заміні або складанні покарань) у днях.

З метою забезпечення правильного застосування законодавства, усунення недоліків і помилок у діяльності судів при розгляді кримінальних справ Верховним Судом України ще 24 жовтня 2003 року прийнята Постанова № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», ознайомлення з якою дає вичерпні відповіді на найбільш дискусійні питання, що виникають у суду під час призначення покарання, у тому числі під час розгляду справи у суді присяжних, тому ознайомлення з нею є обов'язковим для належного розуміння національної системи призначення покарання.

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

Якщо особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною, то з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці й зважаючи на те, що дана особа вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, цю особу може бути звільнено від відбування покарання (ч. 4 ст. 74 КПК України).

Якщо суд, враховуючи тяжкість злочину, особу підсудного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, крім випадків засудження за корупційний злочин, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КПК України).

Важливо також враховувати, що Розділом XIV Кримінального процесуального кодексу України передбачені також інші заходи кримінально-правового характеру, серед яких для суду присяжних важливо знати про т. зв. «примусові заходи медичного характеру» (ст. 92 КПК України).

Відповідно до ст. ст. 19, 20, 93 КПК України, примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом до осіб, які вчинили злочини:

1. у стані неосудності;
2. у стані обмеженої осудності;
3. у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до винесення вироку або під час відбування покарання.

Чинним кримінальним процесуальним законом (ст. 94 КПК України), за критерієм тяжкості психічного захворювання, характеру вчиненого злочину та ступеня небезпечності особи для суспільства, виділено 4 ключові види примусових заходів медичного характеру, а саме:

а. надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку (якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги);

б. госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом (особа потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування у примусовому порядку);

с. госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом (особа вчинила злочин, не пов'язаний з посяганням на життя інших осіб, не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду);

д. госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом (особа вчинила злочин, пов'язаний з посяганням на життя інших осіб або особа становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах суворого нагляду).

Важливо пам'ятати, що до сфери компетенції суду присяжних віднесені виключно ті протиправні кримінально карані діяння (особливо тяжкі злочини), за вчинення яких законом про кримінальну відповідальність передбачається найтяжче із усіх можливих покарань у виді довічного позбавлення волі.

Отже, у випадку необхідності застосування судом присяжних примусових заходів медичного характеру щодо винуватої особи, то переважна більшість таких покарань, враховуючи особливу небезпечність винуватої особи для суспільства, буде саме у вигляді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

7. Питання, які вирішує суд присяжних

Суд присяжних у кримінальній юстиції зі складом двох професійних суддів і трьох присяжних має аналогічний до колеги суддів у складі трьох професійних суддів правовий статус і конституційні повноваження на здійснення правосуддя як під час розгляду кримінальної справи так і під час ухвалення судом першої інстанції судового рішення у формі вироку.

Вичерпний перелік питань, кожне з яких окремо вирішує суд, у тому числі суд присяжних, визначений ч. 1 ст. 368 КПК України:

1. Чи було діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа?
2. Чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою статтею Закону України про кримінальну відповідальність він передбачений?
3. Чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення?
4. Чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення?
5. Чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме?
6. Яка міра покарання має бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати, які обов'язки слід покласти на особу в разі її звільнення від відбування покарання з випробуванням?
7. Чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, на чию користь, в якому розмірі та в якому порядку?
8. Чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності?
9. Чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого частиною другою статті 94 Кримінального кодексу України?
10. Чи слід у випадках, передбачених статтею 96 Кримінального кодексу України, застосувати до обвинуваченого примусове лікування?
11. Чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя?
12. Що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами та документами?
13. На кого мають бути покладені процесуальні витрати та в якому розмірі?
14. Як вчинити із заходами забезпечення кримінального провадження?

За результатом розгляду у нарадчій кімнаті зазначених вище питань та прийняття щодо кожного з них окремо, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному

й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінальної справи, конкретних рішень, суд присяжних, проаналізувавши їх у сукупності з точки зору достатності та взаємозв'язку, розв'язує питання щодо остаточного судового рішення, яким може бути або виправдувальний вирок або обвинувальний вирок суду.

Згідно теорії кримінального права, вирок – це винесене іменем України рішення суду першої або апеляційної інстанції про винуватість або невинуватість підсудного і про застосування або незастосування до нього кримінального покарання або звільнення від призначеного покарання, засноване на доказах, безпосередньо досліджених судом у судовому розгляді.

Правовий зміст та значення вироку встановлені ст. 373 КПК України. Виправдувальний вирок ухвалюється, якщо суду не доведено, що:

1. був реально вчинений злочин, в якому обвинувачується особа;
2. даний злочин був вчинений саме обвинуваченим (-ими);
3. в діянні (або бездіяльності) обвинуваченого є склад злочину.

Обвинувальний вирок ухвалюється, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні злочину. Одночасно з цим суд призначає покарання, або звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність.

Системне тлумачення кримінального процесуального кодексу України вимагає від вироку як юридичного документа відповідати сукупності двох взаємопов'язаних умов: законності і обґрунтованості.

Зasadничим принципом інституту призначення кримінальних покарань є обґрунтованість кожного судового рішення, у тому числі, рішення суду присяжних. Вмотивованість судового рішення для суду кримінальної є конституційною вимогою, встановленою ч. 1 ст. 29 України.

Обґрунтованість вироку означає, що висновки суду (суду присяжних) відповідають фактичним обставинам, що мали місце у реальному житті, і переконливо підтверджуються належними (ст. 85 КПК України) та допустимими (ст. 86 КПК України) доказами.

Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що розглядаються у кримінальній

справі, та інших обставин, які мають значення для кримінальної справи, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Допустимими є докази, якщо вони отримані у порядку, встановленому КПК України. У зв'язку із зазначеним, недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посылатися суд при ухваленні судового рішення.

– Європейський суд з прав людини у справі Tahquyet v. Belgium (2009) визнав порушення Бельгією п. 1. ст. 6 Конвенції у зв'язку з невмотивованістю вироку суду присяжних. ЄСПЛ зазначав, що відсутність мотиваційної складової рішення колегії присяжних не є само собою порушенням ст. 6 Конвенції, однак для забезпечення справедливого судового провадження мають бути дотримані достатні гарантії, що дозволяють обвинуваченому зрозуміти винесений вердикт.

– У справі Dicle and Sadak v. Turkey (2015) ЄСПЛ зазначив, що суд присяжних, легковажно використовуючи стосовно заявників слова «обвинувачені / засуджені», замість слова «обвинувачені», ставився до них як до винуватих, хоча він (суд присяжних) ще не визначився, у світлі доказів і матеріалів захисту, чи вони дійсно винуваті. Тобто, до моменту юридичного встановлення винуватості особи, використання слів «засуджені» стосовно них може бути визнане порушенням п. 2. ст. 6 Конвенції.

Законність вироку означає, що докази, якими обґрунтоване рішення суду, досліджені та оцінені в передбаченому кримінально-процесуальним законом порядку, їх достатньо для правильної кримінальної правової оцінки фактичних даних, а його винесенню передувало проведення низки належних слідчих (розшукових) дій, якими була встановлена винуватість/невинуватість особи.

Вирок, який постановляється іменем України, є найважливішим актом правосуддя у кримінальних справах і повинен відповідати вимогам КПК України. У даній справі вирок містить істотні недоліки, у зв'язку з чим його не можна визнати законним і обґрунтованим.

З матеріалів справи вбачається, що адвокати під час розгляду справи звернулися до суду із заявами про фіксування

судового процесу технічними засобами. Суд долучив їхні заяви до матеріалів справи, але поклав розв'язання цього питання на самих заявників, чим грубо порушив вимоги КПК України.

За таких обставин вирок не можна визнати обґрунтованим і законним, а тому він підлягає скасуванню, а справа – поверненню в той же суд на новий судовий розгляд, але в іншому складі суддів.

Джерело: Витяг з ухвали суддів Палати з кримінальних справ Верховного Суду України від 18 липня 2002 року (документ n0099700-02) – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/n0099700-02>.

8. Порядок прийняття рішення судом присяжних

Відповідно до ст. 366 КПК України, після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, про що головуєчий оголошує присутнім у залі судового засідання.

Статтею 367 КПК України встановлені обмеження для суддів, у тому числі і для присяжних під час розгляду справи у суді присяжних, у зв'язку з виконанням ними повноважень щодо здійснення правосуддя, зокрема:

- під час ухвалення вироку ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду (суду присяжних), який здійснює судовий розгляд;
- суд (суд присяжних) вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу;
- під час перерви судді, у тому числі присяжні, не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні.

Окрім того, ст. 391 КПК України встановлені процесуальні особливості проведення наради, розв'язання ключових питань і здійснення голосування в суді присяжних, відповідно до яких:

1. нарадою суду присяжних керує головуєчий, який ставить на обговорення питання, рішення суду по яким, відповідно до ст. 368 КПК України, обов'язково має бути показане у судовому рішенні, проводить голосування і здійснює підрахунок голосів;

2. учасники наради суду присяжних (3 присяжних і 2 професійних судді) мають рівне за значенням право голосу, а усі питання вирішуються простою більшістю голосів (головуючий голосує останнім);
3. жоден з учасників наради суду присяжних не має права утримуватись під час голосування, окрім випадку голосування за міру покарання, якщо суд або присяжний голосував за виправдування обвинуваченого;
4. кожен має право письмово викласти свою окрему думку щодо деяких або усіх питань, передбачених ст. 368 КПК України, яка приєднується до матеріалів кримінальної справи та є відкритою для ознайомлення;
5. текст остаточного судового рішення складають професійні судді або ж присяжні за допомогою головуючого, якщо професійні судді не погоджуються зі змістом відповідного рішення суду.

Важливо звернути увагу, що згідно ч. 3 ст. 367 КПК України, судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення вироку в нарадчій кімнаті. Для забезпечення даного положення і загалом гарантій незалежності суду та присяжних ч. 2 ст. 65 КПК України встановлено, що судді та присяжні не можуть бути допитані як свідки про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали (ст. 375 КК України).

Чинним кримінально процесуальним законодавством не встановлено особливостей проголошення судового рішення за результатами розгляду справи у суді присяжних, тому, відповідно до ст. 376 КПК України, необхідно керуватись загальними положеннями стосовно проголошення судового рішення, згідно з якими, судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати, а головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

Навіть більше, учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку, яка негайно після його проголошення вручається обвинуваченому, представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та прокурору (ч. 6 ст. 376 КПК України).

Окрім того, статтями 379 і 380 КПК України передбачено, що суд, у тому числі суд присяжних, може виправити описки і очевидні арифметичні помилки або ж роз'яснити судові рішення, за власною ініціативою, за заявою учасника справ чи органу виконання такого рішення, не змінюючи при цьому зміст відповідного рішення.

9. Особливості кримінального процесу стосовно особи, яка має статус присяжного

Інститут присяжного покладає на громадянина, який вирішив пов'язати свою долю на найближчі 3 роки з системою судочинства України, як специфічні права, так і додаткові обов'язки не тільки перед державою і всім суспільством, а і перед особами, справа яких у конкретний момент часу ним розглядається. Дієвий суд присяжних є запорукою та одночасно мірилом утвердження справедливості в повсякденному українському правосудді.

Для забезпечення безсторонності, незалежності та неупередженості присяжного під час діяльності, пов'язаної зі здійснення ним правосуддя, державою передбачено низку гарантій, мабуть, найважливішим серед яких є те, що за вчинення щодо присяжного злочину законом встановлена кримінальна відповідальність, яка полягає, зокрема, у виправних роботах на строк до двох років, позбавленні волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років, або ж взагалі довічне позбавлення волі (різні склади злочинів).

Так, ст. ст. 377-379 КК України встановлена відповідальність за:

- погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна присяжного, а також майна його близьких родичів;
- умисне заподіяння присяжному або його близьким родичам побоїв, різної тяжкості тілесних ушкоджень;
- умисне знищення або пошкодження майна, що належить присяжному або його близьким родичам;
- вбивство або замах на вбивство присяжного або його родичів.

Водночас присяжний є перш за все громадянином України, який, у розумінні ст. 18 КК України, є спеціальним суб'єктом злочину, адже є посадовою особою, що здійснює функції держави (судова гілка влади). Отже, статус присяжного не надає жодних можливостей для порушення закону, адже всі є рівними перед законом (ст. 24 Конституції України).

У зв'язку із зазначеним, на присяжних обов'язково поширюються загальні положення системи кримінальної юстиції в Україні, проте, зважаючи на статусність посади і важливість унеможливлення стороннього протиправного впливу на присяжного, у тому числі від правоохоронних органів, для присяжних як представників судової гілки влади Главою 37 КПК України передбачений особливий порядок кримінального провадження.

У КПК України закріплений єдиний порядок повідомлення про підозру будь-якій особі, проте існує категорія осіб, щодо яких процесуальна форма їхнього повідомлення про підозру ускладнюється, тобто запроваджуються додаткові гарантії, що надаються державою.

Правова природа таких гарантій полягає в тому, що вони не можуть розглядатися як особисті привілеї, а навпаки – мають публічно-правове призначення та служать засобом захисту від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, політичної репресії, примусового усунення від виконання своїх посадових або професійних обов'язків.

Джерело: *Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Прокопенка О. Б., Британчука В. В., Лященко Н. П., Ситнік О. М., Яновської О. Г. на постанову у справі № 800/536/17 (провадження № 11-589cap18) від 8 листопада 2018 року – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78426375>.*

Відповідно до ст. 481 КПК України, повідомлення про підозру у вчинені злочину присяжному на час виконання ним обов'язків у суді може здійснюватися виключно Генеральним прокурором або його заступником без права будь-якого передоручення.

До останнього часу серед правників (адвокатів, прокурорів, суддів) існувала неоднозначна практика правозастосування і розуміння цих положень. Відомо, що норми КПК України, які регламентують порядок повідомлення про підозру, містять терміни «складання», «вручення» та «здійснення» такого повідомлення. Неоднакове розуміння цих понять зумовило, у тому числі, різну судову практику щодо того, чи може Генеральний прокурор або його заступник доручити іншій особі вручення повідомлення про підозру суддям.

З однієї сторони (позиція захисту у кримінальному процесі) зазначалось, що письмове повідомлення про підозру такій особі має бути вручене безпосередньо посадовими особами органів прокуратури, визначеними у пунктах 1-4 частини першої статті 481 КПК України (Генеральним прокурором або його заступником), і вчинення такої дії не може бути передоручене іншим посадовцям (прокурорам нижчого рівня).

Отже, вручення судді повідомлення про підозру неуповноваженою КПК України особою (не Генеральним прокурором і не його заступником особисто) спричиняє недопустимість усіх доказів, одержаних стороною обвинувачення.

Джерело: Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду №349/1487/14-к (провадження № 51-4717 км 18) від 19 лютого 2019 року – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80115441>.

З іншої сторони (позиція обвинувачення у кримінальному процесі) зазначалось, що Генеральний прокурор або його заступник можуть доручити вручення прийнятого (складеного) та підписаного ними повідомлення про підозру судді суб'єкту, уповноваженому здійснювати процесуальні дії у конкретному кримінальному провадженні (прокурорам нижчого рівня).

З цією позицією буквально нещодавно погодилась остаточна судова інстанція – Велика Палата Верховного Суду, яка цим самим вирішила «виключну правову проблему» у частині визначення суб'єктного складу здійснення повідомлення про підозру судді (присяжному).

У правовій позиції Верховного Суду від 11 грудня 2019 року, обов'язковій для використання іншими суб'єктами правозастосування, зазначено, гарантія незалежності суддів (присяжних) забезпечується тим, що виключно Генеральний прокурор або його заступник перевіряють підстави для повідомлення про підозру судді (присяжному), складають і підписують її текст, а також можуть повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру. Це повноваження Генерального прокурора або його заступника є винятковим і не може бути передоручене іншим особам.

Водночас, для реалізації цього повноваження ані Генеральний прокурор, ані його заступник не повинні обов'язково здійснювати процесуальне керівництво у відповідній кримінальній справі щодо судді, оскільки чинне кримінальне процесуальне законодавство такої вимоги не встановлює.

Велика Палата Верховного Суду вважає, що вручення процесуального документа (повідомлення про підозру), а також повідомлення і роз'яснення (за необхідності) прав підозрюваному є кінцевим етапом, яким завершується процедура здійснення повідомлення про підозру судді (присяжному).

Однак саме по собі вручення тексту повідомлення про підозру судді (присяжному) іншим суб'єктом за умови, що його було прийнято, перевірено, складено та підписано уповноваженим на це ст. 481 КПК України суб'єктом, не порушує гарантії суддівської незалежності.

Джерело: Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 536/2475/14к (провадження № 13-34к19) від 11 грудня 2019 року – <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>.

Таким чином, здійснення досудового розслідування щодо присяжного має відбуватись відповідно до вимог КПК України, якими встановлений особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності судді (присяжного). Будь-яке свавілля у цій сфері є незаконним та є об'єктивною стороною складу злочину, передбаченого ст. 365 КК України (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу).

З метою забезпечення однакового застосування судами законодавства у справах щодо перевищення влади або службових повноважень Пленум Верховного Суду України 26 грудня 2003 року затвердив Постанову №15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень».*

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.

* Важливо враховувати, що КК України у частині злочинів, пов'язаних з перевищенням влади або службових повноважень, з 2003 року неодноразово змінювався, у зв'язку з чим, відповідні правові висновки необхідно знати, розуміти, проте застосовувати обережно та з огляду на чинне законодавство.

Досудове розслідування такого злочину, згідно п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК України, здійснюють слідчі органів Державного бюро розслідувань. У зв'язку з чим, відповідно до ст. 214 КПК України, присяжний має право звернутись до них з письмовою заявою про вчинене кримінальне правопорушення або повідомити їх про такий злочин у будь-який інший легальний спосіб, на що вони зобов'язані відреагувати протягом 24 годин і внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), розпочати розслідування та надати присяжному як заявнику витяг з ЄРДР.

Джерела:

1. Кримінальне право України. Загальна частина. У 3-х томах. Том 1. Загальні засади / Берзін П. С. – Київ : Дакор, 2018. – 404 с.
2. Кримінальний процес / Тацій В. Я., Грошевий Ю. М., Капліна О. В., Шило О. Г. – Харків : Право, 2013. – 824 с.
3. Кримінальний процес: Навчальний посібник / Лобойко Л. М., Банчук О. А. – Київ : Ваїте, 2014. – 280 с.
4. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання / Тertiшник В. М. – Київ : Алерта, 2014. – 440 с.
5. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці) / Дудоров О. О. – Київ : Ваїте, 2017. – 872 с.
6. Довідник із застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) / Рада Європи. – Страсбург : Європейський суд з прав людини, 2014. – 72.
7. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя (науково-методичний посібник для суддів) / Фулей Т. І., – Київ : Координатор проектів ОБСЄ в Україні. – 207 с.

V. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

1. Поради психолога

1. На період процесу дуже важливо правильно організувати навантаження з точки зору тайм-менеджменту, планування справ і використання часу. Подбайте заздалегідь, щоб на період вашої роботи присяжним у вас не було заплановано невідкладних справ, як на роботі, так і в особистому житті (наприклад, відрядження, заплановані хірургічні втручання, подорожі та інше).

2. Будьте готові, що ця діяльність може забирати багато ваших сил та часу й бути виснажливою як фізично, так і емоційно (особливо в учасників кримінального процесу). Реально оцінюйте свої можливості та психологічний стан. Для цього важливо контролювати свій стан і періодично ставити собі питання: «в якій я зоні? (зелена, жовта, червона)». Якщо ви відчуваєте, що вийшли з «зеленої зони» – зони нормального стану і вже знаходитесь у «жовтій зоні» – зоні фізичної та емоційної втоми, то пам'ятайте, що саме час для піклування про себе та поповнення своїх ресурсів.

Ознаки того, що ви вийшли із «зеленої зони»:

- Зниження інтересу чи відчуття задоволення від виконаних справ.
- Поганий настрій або його коливання.
- Труднощі з засинанням, поверхневий сон або надмірна сонливість.
- Відчуття втоми або зниження енергії.
- Поганий апетит або переїдання.
- Підвищена потреба в алкоголі або заспокійливих засобах •
- Негативні думки, щодо себе або до оточення.
- Труднощі з концентрацією уваги.

3. Вивчіть та потренуйтеся використовувати вправи «стабілізація» та «заземлення» (вправи будуть подані нижче). Їх ви зможете використовувати при потребі під час підготовки до процесу і безпосередньо під час процесу (в ході слухання справи) або щоб налаштуватись на робочий стан чи заспокоїтись і нормалізувати себе.

4. Пам'ятайте, дуже важливою є добра турбота про власне психічне здоров'я, розвиток стресостійкості та психологічної пружності, тренування й застосування навичок в рамках підходу «сам собі психолог».

5. Що допоможе добре впоратись з обов'язками присяжного:
- Визначення для себе основних цінностей присяжного, якими він має керуватись у своїй роботі (закон, справедливість, неосудливість тощо).
 - Регулярне поповнення емоційної енергії.
 - Фізичне відновлення та хороший сон.
 - Балансування усіх важливих сфер життя.
 - Розуміння та приймання неминучості проблем, труднощів.
 - Приймання того, що змінити не можна.
 - Реалізація того що можеш, з любов'ю, наскільки можна добре.
 - Співпраця в добрій команді.
6. Активності, які можуть генерувати ресурсні емоційні стани для розвитку стресостійкості:
- Стосунки та спілкування з іншими (родина, друзі, однодумці).
 - Спілкування з природою.
 - Спорт, йога, майндфулнес, відпочинок.
 - Слово: книжки, молитва, історія.
 - Творчість, спогади, мрії.
 - Музика, кіно, їжа, запахи.
 - Танець, гумор, активності.
 - Духовність, роздуми про сенс життя і життєві цінності.

Виберіть з цього списку ті активності, які ви зможете використовувати при потребі для відновлення та покращення свого настрою і відчуттів.

Можливо, у вас є свій варіант ресурсної активності, ваше хобі чи ваше захоплення.

Тоді обов'язково внесіть його до цього переліку і використовуйте саме його за потреби.

7. Хороший здоровий сон є запорукою хорошого фізичного та психічного стану.

Пам'ятайте правила хорошого сну:

- Лягайте спати та прокидайтесь в один і той самий час.
- Уникайте надмірного споживання алкоголю за 4 години до сну. Обмежте або припиніть курити.
- Уникайте продуктів з кофеїном (чай, кава, енергетичні напої, шоколад) за 6 годин до сну.

Уникайте важкої, гострої та солодкої їжі за 4 години до сну. Перед сном можете з'їсти легку вечерю.

- Регулярно займайтеся фізичними вправами, але не безпосередньо перед сном.
- Якщо у вас є звичка спати вдень, то денний сон не повинен перевищувати 45 хвилин.
- Забезпечте комфорт в спальні (матрац, подушка, постільна білизна).
- Забезпечте хорошу вентиляцію в спальні і підтримуйте комфортний температурний режим.
- Забезпечте тишу і темряву в спальні.
- Використовуйте ліжко тільки для сну і сексу. Не перетворюйте ліжко в офіс, дискусійний клуб чи кінотеатр.
- Якщо не можете заснути, робіть щось «нецікаве», наприклад, слухайте заспокійливу музику або читайте щось легке.
- Медитуйте чи робіть вправи на дихання.

Вправи на стабілізацію

Їх можна використовувати як при підготовці до процесу, щоб зняти надмірну тривогу і хвилювання, так і під час самого процесу, щоб знімати фізичну втому та дуже сильні емоційні переживання, які можуть виникнути під час розгляду справи.

Дихання діафрагмою

Є 2 основні види дихання.

Глибоке діафрагмальне дихання допомагає знизити рівень тривоги і заспокоїтись.

Верхнє дихання грудьми навпаки збільшує фізичні прояви тривоги (серцебиття, тиск, потовиділення, почервоніння, розлади шлунку) і негативні емоційні переживання. Як показує досвід, люди в критичних ситуаціях дихають верхнім грудним диханням.

Ціль вправи – навчитись дихати діафрагмою.

Покладіть одну руку на живіт, іншу на груди. Вдихайте повільно і глибоко повітря в живіт, намагаючись, щоб рука на животі підіймалася так, ніби ви надуває кульку або м'яч. Старайтеся зробити так, щоб рука на грудях не ворушилася, дихайте тільки животом. Повільно видихайте, відчуючи, як рука на животі повільно опускається, ніби кулька або м'яч здуваються.

Пам'ятайте, що спочатку це може викликати відчуття дискомфорту в животі, подібне на крепатуру, бо почнуть працювати ті м'язи, які зазвичай не працюють. Не здавайтесь.

Дихання – рахунок

Якщо ви почуваетесь роздратовано, стурбовано, нещасно чи виснажено, почніть свідомо вдихати та видихати.

Зробіть довгий глибокий вдих через ніс, подумки рахуючи до 5. Зупиніться та затримайте на мить дихання. Потім повільно і м'яко зробіть видих, рахуючи до 7.

Можете змінювати швидкість лічби, щоб підлаштуватись під унікальний ритм свого дихання. Намагайтесь не підганяти себе. Ідея в тому, щоб ви йшли певною схемою і дихання стало більш повільним. Дихайте так 5-7 разів, аж доки не відчуєте себе цілісно та впевнено.

Цю техніку можна застосовувати так часто, як виникатиме потреба.

Заземлення

Якщо ваш внутрішній моніторинг стану показує, що вас захопив вирій тривожних думок, неприємних емоцій, бентежних спогадів, то вправи на заземлення допоможуть повернутись у стан «тут і тепер». Виберіть для себе ті вправи, які підходять, щоб практикувати вдома, і ті вправи, які зможуть допомогти під час засідання.

– Виберіть форму (трикутник, коло, квадрат) і спробуйте знайти всі об'єкти цієї форми навколо вас. Те ж саме можна зробити і з кольорами – наприклад, знайти в кімнаті всі предмети зеленого або сірого кольору.

– Додавайте до нуля сім (або будь-який інший інтервал) так довго, як у вас виходить: нуль, сім, чотирнадцять, двадцять один, двадцять вісім ...

– Прийміть душ або ванну. Зосередьтеся на кожному кроці приготування до душу/ ванни, помічаючи кожну маленьку деталь – що відчуває ваша рука, коли ви торкаєтесь дверної ручки та крана? Коли ви включаєте кран, як ви визначаєте відповідну температуру води? Відзначте відчуття від води на вашому тілі, приділяючи увагу температурі води, відчуттям м'язів тіла. Зверніть увагу на запахи, які зараз вас оточують. Знайдіть свій улюблений аромат. Прислухайтесь до звуків води. Які вони і як змінюються. Якщо ваша увага буде тікати з ванної кімнати до тривог та хвилювань, м'яко поверніть свою увагу на те, що відбувається зараз.

– Знайдіть об'єкт, який вас заземлює, притягує вас. Це може бути щось на зразок гладкого каменю або відполірованого шматочка

скла, клубка пряжі, текстура якого здається вам комфортною; щось на кшталт маленької статуетки чи що пов'язано у вас з хорошими спогадами. Носіть цей об'єкт з собою там, де його легко зберігати та діставайте, коли вам потрібно заземлитися. Звертайте увагу й опишіть в голові кожну деталь об'єкта, торкаючись до нього рукою і відзначаючи всі відчуття від цього дотику.

2. Робота під час процесу

Участь у судовому процесі може викликати у вас певні тривожні негативні переживання, думки, спогади або безпосередньо під час процесу, або за деякий час.

Якщо хвиля негативних емоцій виникла безпосередньо під час засідання – радимо використовувати техніки стабілізаційного дихання та заземлення.

Вони допоможуть вам впоратися з негативними емоціями та почуттями, додадуть вам сили та впевненості для завершення робочого дня.

Пам'ятайте, що важливо турбуватися про себе.

Що може завадити бути «ефективним присяжним»:

- Тривожні переживання, «уявлення найгіршого сценарію» своєї ролі присяжного.

Згадування про негативні попередні випадки.

- Велика підготовка, постановка для себе «дуже високих стандартів» «...я мушу все зробити ідеально».
- «Корозія» впевненості в собі – очікування на свою невдачу.
- Критичний самоаналіз, перебільшена негативна оцінка себе або оточення.

*«Людина може пережити будь-що за умови,
що вона може надати йому сенс».*

Карл Густав Юнг

У вашому житті розпочинається новий цікавий і відповідальний етап. Пам'ятайте про ваші цінності, які допоможуть вам у вашій роботі присяжного і які будуть головним джерелом енергії в непрості моменти цієї важливої та відповідальної роботи.

VI. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИСЯЖНОГО

«Судова система, чесність і непідкупність якої не підлягає сумнівам, є основою для дотримання принципів демократії і верховенства права. Навіть коли всі інші засоби захисту не діють, судова система забезпечує громадянам надійний тил від будь-яких посягань на передбачені законом права і свободи.

Ці твердження актуальні як на локальному (в контексті держави), так і на міжнародному рівні, оскільки судова система – потужний бастион верховенства права в усьому світі. Гарантія дотримання принципів справедливості судочинства у світовому масштабі – завдання, що вимагає чимало енергії, навичок і досвіду»

*К. Г. Вірамантрі,
Голова Суддівської групи з питань дотримання
принципів чесного судочинства*

Ми не дарма розпочали останню, проте не менш важливу, частину посібника цитатою з Передмови до «Коментарів щодо Бангалорський принципів поведінки суддів», адже те, на яких етичний засадах здійснює свою діяльність присяжний безпосередньо впливає на рівень довіри до судової гілки влади, як важливого елемента дотримання верховенства права у кожній демократичній та правовій державі.

Відповідно до ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжні зобов'язані:

- справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;
- **дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів;**
- виявляти повагу до учасників процесу;
- не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

- виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції;

Зупинимось детальніше на нормі, яка вимагає від присяжного «дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів».

У Вас може виникнути логічне запитання – де я можу ознайомитися із правилами суддівської етики?

Універсальним міжнародно-правовим документом, який встановлює стандарти для поведінки судді є – Бангалорські принципи поведінки суддів.

Бангалорські принципи поведінки суддів – це документ, схвалений резолюцією 2006/23 Економічної і Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, що складається з преамбули, окремих розділів, кожен з яких тлумачить певний принцип та його застосування.

Бангалорські принципи поведінки суддів містять 6 показників:

1. Незалежність

Незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах.

2. Об'єктивність

Об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття.

3. Чесність та непідкупність

Чесність та непідкупність є необхідними умовами для належного виконання суддею своїх обов'язків.

4. Дотримання етичних норм

Дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм є невід'ємною частиною діяльності суддів.

5. Рівність

Забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання має першочергове значення для належного виконання суддею своїх обов'язків.

6. Компетентність та старанність

Компетентність та старанність є необхідними умовами для виконання суддею своїх обов'язків.

Усі 6 принципів є рівно важливими та перебувають у глибокому взаємозв'язку, адже недотримання хоча б одного з них ставить під сумнів законність діяльності присяжного та прийнятих ним рішень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів».
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. Бангалорські принципи поведінки суддів. / Організація Об'єднаних Націй. 2006.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67
4. Коментарі щодо Бангалорських принципів поведінки суддів.
Неофіційний переклад українською мовою здійснено в рамках канадсько-українського Проекту підтримки судової реформи, який фінансується Урядом Канади через Міністерство міжнародних справ.
URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentari-bangalorski-9818bfbb11.pdf>

ДОДАТОК 1. БАНГАЛОРСЬКІ ПРИНЦИПИ ПОВЕДІНКИ СУДДІВ

**Бангалорські принципи поведінки суддів
від 19 травня 2006 року**

СХВАЛЕНО
Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН
27.07.2006 N 2006/23

Беручи до уваги Загальну декларацію з прав людини, в якій визнається як основоположний принцип надання в рівній мірі кожній особі права на розгляд її справи, що пов'язана зі встановленням її прав та обов'язків, а також з питанням її винуватості у скоєнні кримінального злочину, незалежним судом, на засадах справедливості та безсторонності, на відкритому судовому засіданні у встановленому законом порядку,

беручи до уваги Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, що гарантує рівність всіх громадян перед судом, а також право кожної особи на своєчасний розгляд її справи, що пов'язана зі встановленням її прав та обов'язків, а також з питанням її винуватості у скоєнні кримінального злочину, компетентним та незалежним судом на засадах справедливості та безсторонності, на відкритому судовому засіданні у встановленому законом порядку,

беручи до уваги те, що згадані вище основні принципи і права також визнаються чи дістають відображення в місцевих актах з прав людини, національних конституціях, статутному та загальному праві, судових звичаях та традиціях,

беручи до уваги те, що компетентність, незалежність та неупередженість судових органів має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку,

беручи до уваги те, що довіра суспільства до судової системи, а також до авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві,

беручи до уваги необхідність того, щоб судді індивідуально та колективно ставилися до своєї посади як до поважної та почесної, розуміючи ступінь довіри суспільства, та докладали всіх зусиль для підтримки та подальшого розвитку довіри до судової системи,

беручи до уваги, що заохочення та підтримка високих стандартів поведінки суддів є безпосереднім обов'язком судових органів кожної держави, а також

беручи до уваги, що Основні принципи незалежності судових органів покликані забезпечувати та підтримувати незалежність судових органів і адресовані в першу чергу державам,

нижченаведені принципи мають на меті встановлення стандартів етичної поведінки суддів. Вони адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам для використання як базових принципів регламентації поведінки суддів. Крім того, вони покликані сприяти кращому розумінню та підтримці здійснення правосуддя з боку представників виконавчої та законодавчої влади, адвокатів та суспільства в цілому. Ці принципи передбачають, що судді у своїй поведінці підзвітні відповідним органам, що створені для підтримки суддівських стандартів, які діють об'єктивно та незалежно і мають на меті збільшення, а не зменшення значущості існуючих правових норм та правил поведінки, якими зв'язані судді.

Перший показник Незалежність

Принцип

Незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах.

Застосування

1.1. Суддя повинен здійснювати свою судову функцію незалежно, виходячи виключно з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якої сторони та з будь-якою метою.

1.2. Суддя дотримується незалежної позиції як щодо суспільства в цілому, так і щодо конкретних сторін судової справи, у якій він повинен винести рішення.

1.3. Суддя не тільки виключає будь-які взаємовідносини, що не відповідають посаді, чи втручання з боку органів законодавчої та виконавчої влади, а й робить це так, щоб це було зрозуміло навіть сторонньому спостерігачу.

1.4. У тих випадках, коли рішення у справі має бути прийняте суддею одноособово, він діє незалежно від своїх колег по суду.

1.5. Суддя відстоює та підтримує гарантії виконання суддями своїх обов'язків з метою збереження та підвищення інституціональної та оперативної відповідальності суддів.

1.6. Суддя виявляє та підтримує високі стандарти поведінки суддів з метою укріплення суспільної довіри до судових органів, що має першочергове значення для підтримки незалежності судових органів.

Другий показник Об'єктивність

Принцип

Об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті винесеного рішення, а й в усіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття.

Застосування

2.1. При виконанні своїх обов'язків суддя вільний від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів.

2.2. Поведінка судді в процесі засідання та за стінами суду має сприяти підтримці та зростанню довіри суспільства, представників юридичної професії та сторін у справі до об'єктивності суддів та судових органів.

2.3. Суддя по можливості обмежує себе у здійсненні дій, що можуть стати приводом для позбавлення його права брати участь у судовому засіданні та виносити рішення у справах.

2.4. Перед розглядом справи (про який відомо, що він відбудеться, або це тільки передбачається) суддя утримується від будь-яких коментарів, що могли б зогляду на розумну оцінку ситуації якимось чином вплинути на перебіг цієї справи чи поставити під сумнів справедливе ведення процесу. Суддя утримується від публічних та інших коментарів, оскільки це може перешкодити неупередженому розгляду справи стосовно певної особи чи питання.

2.5. Суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді.

Нижче наведені приклади таких випадків:

1. У судді склалося реальне упереджене ставлення до якоїсь зі сторін або судді з його власних джерел стали відомі певні докази чи факти стосовно справи, яка розглядається.

2. Раніше при розгляді цього самого предмета спору суддя виступав як адвокат чи долучався до справи як важливий свідок.

3. Суддя чи члени його родини матеріально зацікавлені в рішенні у відповідній справі.

Суддя не може бути відсторонений від участі у розгляді справи в тому випадку, коли жодний інший суд не може бути призначений для розгляду даної справи або через терміновий характер справи, коли зволікання в її вирішенні може призвести до серйозної судової помилки.

Третій показник **Чесність та непідкупність**

Принцип

Чесність та непідкупність є необхідними умовами для належного виконання суддею своїх обов'язків.

Застосування

3.1. Суддя демонструє поведінку, бездоганну навіть з точки зору стороннього спостерігача.

3.2. Спосіб дій та поведінка судді мають підтримувати впевненість суспільства в чесності та непідкупності судових органів. Недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства.

Четвертий показник **Дотримання етичних норм**

Принцип

Дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм є невід'ємною частиною діяльності суддів.

Застосування

4.1. Суддя дотримується етичних норм, не допускаючи прояву некоректної поведінки при здійсненні будь-якої діяльності, що пов'язана з його посадою.

4.2. Постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, незважаючи на те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади.

4.3. У своїх особистих стосунках з адвокатами, що мають постійну практику в суді, де розглядає справи даний суддя, суддя уникає ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення.

4.4. Суддя не бере участі в розгляді справи, якщо будь-хто із членів його родини виступає як представник будь-якої сторони чи в іншій формі має відношення до справи.

4.5. Суддя не надає місце свого проживання іншим юристам для прийняття клієнтів чи зустрічей з колегами.

4.6. Судді, як і будь-якому громадянину гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях, однак у процесі реалізації таких прав суддя завжди турбується про підтримку високого статусу посади судді і не допускає дій, що не сумісні з неупередженістю і незалежністю судових органів.

4.7. Суддя має бути обізнаний про свої особисті та матеріальні інтереси конфіденційного характеру та має вживати розумні заходи з метою отримання інформації про матеріальні інтереси членів своєї родини.

4.8. Суддя не повинен дозволяти членам своєї родини, соціальним чи іншим стосункам певним чином впливати на його діяльність, що пов'язана зі здійсненням функції судді, а також на прийняття ним судових рішень.

4.9. Суддя не має права використовувати чи дозволяти використовувати авторитет власної посади для досягнення особистих інтересів судді, членів його сім'ї чи інших осіб. Суддя не повинен діяти чи дозволяти іншим діяти у такий спосіб, щоб можна було зробити висновок, що будь-хто неналежно впливає на здійснення суддею його повноважень.

4.10. Конфіденційна інформація, що стала відома судді в силу його посади, не може бути використана ним чи розголошена будь-кому з будь-якою метою, що не пов'язана з виконанням обов'язків судді.

4.11. За умови належного виконання своїх обов'язків суддя має право:

а) займатися літературною, педагогічною діяльністю, читати лекції, брати участь у діяльності, що пов'язана з правом, законодавством, визначенням правосуддя та іншими подібними питаннями;

b) на публічних слуханнях справ виступати перед офіційним органом з питань, що пов'язані з правом, відправленням правосуддя чи іншими подібними питаннями;

c) бути членом офіційного органу, урядового комітету, комісії, дорадчого органу, якщо таке членство дозволяє судді залишатися неупередженим і зберігати політично нейтральну позицію;

d) займатися іншою діяльністю, якщо це є сумісним з високим статусом посади судді і не перешкоджає будь-якою мірою виконанню ним своїх обов'язків.

4.12. Суддя не вправі займатися юридичною практикою в період перебування на посаді судді.

4.13. Суддя має право засновувати чи вступати в асоціації суддів, входити в інші організації, що представляють інтереси суддів.

4.14. Суддя та члени його родини не вправі вимагати чи приймати будь-які подарунки, позики, заповіти чи допомогу в іншій формі, якщо це викликано діями, які суддя скоїв, планує скоїти чи бездіяльністю у зв'язку з виконанням ним своїх посадових обов'язків.

4.15. За умови відсутності заборон, що містяться в законі, чи інших законних обмежень, що пов'язані з публічним викриттям, суддя має право приймати відповідні до випадку пам'ятні подарунки, нагороди та привілеї, якщо вони зроблені без наміру якимось чином вплинути на виконання ним своїх посадових обов'язків та не мали корисливих намірів.

П'ятий показник Рівність

Принцип

Забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання має першочергове значення для належного виконання суддею своїх обов'язків.

Застосування

5.1. Суддя має усвідомлювати і уявляти собі різnorodність суспільства та різницю, що впливає з багатьох джерел, включаючи, поміж інших, расову належність, колір шкіри, стать, релігію, національне походження, касту, непрацевдатність, вік, сімейний стан, сексуальну орієнтацію, соціально-економічний стан та інші подібні причини («підстави, що не стосуються справи»).

5.2. При виконанні своїх судових обов'язків суддя не повинен словами чи поведінкою демонструвати прихильність чи упередженість до будь-якої особи чи групи осіб, керуючись причинами, що не стосуються справи.

5.3. Суддя виконує судові функції, належним чином враховуючи інтереси всіх осіб, а саме сторін у справі, свідків, адвокатів, співробітників суду та колег по суду, не розрізняючи осіб на підставах, що не є суттєвими для належного відправлення таких функцій.

5.4. Суддя не повинен свідомо допускати, щоб співробітники суду чи інші особи, що знаходяться під впливом судді, йому підпорядковуються чи знаходяться під його наглядом, диференційовано ставилися до зазначених осіб у справі, що розглядається судом, на будь-яких підставах, які не стосуються справи.

5.5. Суддя вимагає від юристів, що беруть участь у судовому засіданні, утримуватися від демонстрації (на словах чи у поведінці) упередженості чи прихильності на підставах, що не стосуються справи, за винятком тих випадків, що мають значення для предмета судового розгляду та можуть бути законним чином виправдані.

Шостий показник Компетентність та старанність

Принцип

Компетентність та старанність є необхідними умовами для виконання суддею своїх обов'язків.

Застосування

6.1. Судові функції судді мають пріоритет над усіма іншими видами діяльності.

6.2. Суддя присвячує свою професійну діяльність виконанню судових функцій, до яких належать не тільки виконання судових та посадових обов'язків у судовому розгляді справи та винесення рішень, а й інші завдання, що стосуються судової посади та діяльності суду.

6.3. Суддя вживає розумні заходи для збереження та розширення своїх знань, удосконалення практичного досвіду та особистих якостей, необхідних для належного виконання ним своїх обов'язків, використовуючи для цих цілей засоби навчання та інші можливості, що в умовах судового контролю мають бути доступні для суддів.

6.4. Суддя має бути в курсі відповідних змін до міжнародного законодавства, включаючи міжнародні конвенції та інші документи, що встановлюють норми, які діють у сфері прав людини.

6.5. Суддя виконує всі свої обов'язки, включаючи винесення відкладених рішень, розумно, справедливо та з достатньою швидкістю.

6.6. Суддя підтримує порядок та дотримується етикету в процесі всіх судових розглядів та поводить себе терпляче, гідно та ввічливо по відношенню до сторін судового засідання, присяжних, свідків, адвокатів та інших осіб, з якими суддя спілкується в своїй офіційній якості. Суддя має вимагати такої самої поведінки від законних представників сторін, співробітників суду та інших осіб, що знаходяться під впливом судді, підпорядковані йому чи є під його наглядом.

6.7. Суддя не повинен займатися діяльністю, що не сумісна зі старанним виконанням судових функцій.

Введення в дію

З огляду на особливості посади судді національним судовим органам потрібно вжити ефективні заходи для створення механізмів введення в дію згаданих вище принципів, якщо такі механізми відсутні в рамках їх юрисдикції.

Визначення

Слова, що використовуються в цій заяві про принципи, мають таке значення (за винятком тих випадків, коли за змістом допускається чи вимагається інше):

- співробітники суду;
- персонал, що безпосередньо підпорядковується судді, зокрема особи, що займаються судовим діловодством;
- суддя – будь-яка особа, що наділена судовими повноваженнями та що визначається у будь-який спосіб;
- члени родини судді;
- дружина (чоловік), син, дочка, пасинок, пасербиця та будь-який інший близький родич чи особа, що проживає в домі у судді чи працює в нього по найму;
- дружина (чоловік) судді;
- сімейний партнер чи будь-яка інша особа, що перебуває в тісних особистих стосунках із суддею.